

BİR TEFSİR KAYNAĞI OLARAK TABERÎ'NİN “TARÎHU'L-ÜMEM VE'L-MÜLÛK” İSİMLİ ESERİ

Muammer ERBAŞ*

ÖZET

Müellifi olduğu Câmiu'l-Beyân isimli eseriyle tefsir alanına büyük katkısı dokunan Taberî, tarih alanında da “Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk” isimli bir eserin sahibidir. Taberî, bu eserinde insanlık tarihini evrenin yaratılışından başlamak üzere Hz. Peygamber'in risalet dönemi esas olmak üzere kendi dönemine kadar uzanan bir zaman dilimi içinde ele almıştır. O, bunu yaparken sık sık ele aldığı konuyla ilgili gördüğü Kur'an ayetlerine atıfta bulunmuştur. Dolayısıyla bu eserde Kur'an ayetleri, ait görüldükleri tarihi zaman ve mekan bağlamında zikredilmiştir. Bu durum, onların daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmuştur. Bizim bu çalışmadaki hedefimiz, Taberî'nin bu eserinde yer alan Kur'an ayetlerine dair rivayet malzemesini tespit edip değerlendirmek ve bu sayede onun tefsir ilmine olan katkısını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Taberî, Kur'an, tarih, tefsir, rivayet, dirayet.

TABARİ'S WORK “TARİH AL-RUSUL WA'L-MULUK” AS A SOURCE OF EXEGESIS

ABSTRACT

Tabari whose contribution to exegesis is highly valuable is same time the owner of the book titled tarih al-Rusul wa'l-Muluk. He studied in this work the history of the humanity from the creation of the world up to his time. He sometimes referred The Quranic verses. So these verses had been mentioned according to their relation with time and place. This provided their understanding in better way. Our aim in this study is to collect the narrations about the exegesis in this book and expose his contribution to the exegesis.

Key words: Tabari, Qur'an, history, tafsir, exegesis, narration.

GİRİŞ

Kur'an-ı Kerim'in, başvurulmuş bilgi kaynağına göre rivayet tefsiri, dirayet tefsiri ve işari tefsir, içerdiği muhtevaya göre ahkam tefsiri, kelami tefsir, felsefi tefsir, vb., benimsenen yönetime göre de Fâtîha suresinden başlayıp Nâs

---

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, Öğretim Üyesi.
E-posta: muammererbas@yahoo.com

suresinde biten klasik, nüzul sırasına göre kronolojik ve konulu tefsir tarzında olmak üzere farklı tefsir türleri vardır. Nüzul sebepleri ve buna bağlı olarak tarihi bağlam bilgisi, hemen bütün bu tefsir türleri için vazgeçilmez bir başvuru kaynağıdır. Bununla birlikte söz konusu tarihi bilgiler, bilhassa son dönemde oldukça ön plana çıkan kronoloji esaslı tefsirler¹ ve konulu tefsir çalışmaları² için ayrı bir önemi haizdir.

K. Kerim'in kronolojik tefsiri, son dönemlerde yaygınlaşmış olmakla birlikte, ona kısmen benzeyen veya en azından aralarında yöntem ve muhteva yakınlığı bulunan eserlere geçmiş dönemlerde de rastlamak mümkündür. Nitekim bunların en önemlilerinden biri, bu çalışmada üzerinde duracağımız Taberî'nin **Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk** isimli eseridir. Taberî, yaratılıştan başlamak üzere insanlık tarihini kendi dönemine kadar getirdiği, bilhassa peygamber kıssaları ve Hz. Peygamber dönemi gibi belli bölümleri büyük ölçüde Kur'an ayetleri ışığında ele alıp değerlendirdiği tarihe dair bu eserinde hedeflediği gayeyi şu şekilde ifade etmiştir:

“Ben, bu kitabımda kudreti ulu olan Rabbimizin mahlûkâtı yaratmasından (hilkatten) başlamak suretiyle; ilk önce Onun nimet ve ihسانlarına nâil olan, bu bağışlarına şükreden ve haberleri bize erişen her devir peygamberlerinin, hükümdarlarının ve geçen halifelerin tarihlerini anlatacağım...”³

Taberî'nin tarihi üzerine yaptığımız bu çalışmadaki gayemiz, onu öncelikle bir tefsir kaynağı olarak incelemek ve bu açıdan değerini tespit etmeye çalışmaktır.⁴ Bunu yaparken esasen biz, bu çalışma vasıtasıyla erken döneme ait olan bu eserde tefsir ilmine katkıda bulunacak rivayet veya dirayete dayalı özgün tefsir malzemesine ulaşabilmeyi ummaktayız. Çalışmamızda önce, Taberî'nin tarihinde esas aldığı kaynaklara temas edecek, ardından da sırasıyla tefsir ilminin farklı konularına dair bu eserde yer alan bilgi ve görüşleri sunacağız.

¹ Derzeve, Muhammed İzzet, **et-Tefsîru'l-Hadîs**, Kahire 1962/İstanbul 1997; Duman, Zeki, **Beyânü'l-Hak: (Kur'an-ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri)**, Ankara 2006.

² Derzeve, Muhammed İzzet, **Sîretü'r-Rasul**, Beyrut 1984/İstanbul 1989; Sayı, Ali, **Hazreti Musa: Firavun, Haman ve Karun Karşısında**, İstanbul 1992.

³ et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr, **Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk**, Beyrut t.z., I, 6-7 / I, 5-7. (Dipnotlarda yer alan ilk yer bilgisi eserin Arapça aslına, ikinci yer bilgisi ise, eserin Türkçe çevirisine ait olup, çalışmamızda yer alan alıntılarda büyük ölçüde bu çeviriye bağlı kalmıştır: Taberî, **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi**, (Çev. Zakir Kadiri UGAN – Ahmet TEMİR), I-V, M.E.B. Yay, İstanbul 1991)

⁴ Benzer tarzda bir çalışma için bkz. Özel, Mustafa, **Bir Tefsir Kaynağı Olarak İbn Hişam'ın es-Siresi**, DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı XIII-XIV, İzmir 2001, s. 205-215.

I. TABERÎ'NİN TARİHİNDE DAYANDIĞI BİLGİ KAYNAKLARI

Öne çıkan tarihçi kimliğiyle Taberî, eserinde ele aldığı tarihi hususları onlar hakkında mevcut olan rivayetleri esas alan bir yaklaşımla ortaya koymuştur. O, bu konuda benimsediği yaklaşımı şu şekilde ifade eder:

"Benim bu eserimi gözden geçirenler bilsinler ki, bu eserimde dercedilen her bilgi ve haber, pek azı hariç olmak üzere akli delillere, insanların fikir ve akıllarıyla düşünerek buldukları sebeplere dayanmayıp, ancak senedleriyle ravilerini gösterdiğim haber ve rivayetlere dayanır. Çünkü geçip gidenlere ve sonra gelenlere dair olan haber, olay ve hadiselerden her biri, bunları gözleriyle görmeyen ve o zamanları idrak etmeyenlere, ancak o halleri gören ve işitenlerin haber vermeleri ve o haberleri nakletmeleriyle bilinir, akıl ve fikir ile bilinmez. Geçip gidenlerin bazılarına dair naklettiğimiz haberlerin bir kısmını doğru ve sağlam bulmayıp inkâr edenler veyahut çirkin sayanlar bulunursa, onlar bilsinler ki, bu haberler tarafımızdan uydurulmadan ravilerce bize nakledilmiştir. O haberler bize nasıl nakledilmişse, biz de eserimize o şekilde alarak dercediyoruz."⁵

Bu ifadelerinden ilk bakışta Taberî'nin, eserini sadece mevcut rivayetleri toplayıp bir araya getirerek oluşturduğu anlaşılmaktadır. Halbuki böyle bir durum, onun eserinin iç tutarlılıktan yoksun rivayetlerle dolu, çok hacimli bir eser olmasını gerekli kılar. Hâlbuki Taberî, kendisinin de belirttiği üzere,⁶ eserini mevcut rivayetleri belli bir tetkik ve düzenlemeden geçirdikten sonra özlü bir şekilde kaleme almıştır ki, bu durum onun tarihinde naklettiği rivayetleri tercih etmede belli kıstaslara sahip olduğunu göstermektedir.

A. Kur'an

Taberî'nin rivayetleri tercihindeki ilk kıstas, onların Kur'an ayetleriyle arzettiği uyumdur. Nitekim o, ele aldığı konularla ilgili mevcut rivayet malzemesi arasından seçim yaparken bunlardan bilhassa Kur'an'da yer alan bilgilerle uyum arzeden rivayetleri tercih etmiştir. Bunun en önemli göstergesi, söz konusu rivayetlerin çok sayıda Kur'an ayeti içermesi, diğer bir deyişle onların ana iskeletini büyük ölçüde ilgili Kur'an ayetlerinin oluşturmasıdır.

⁵ Taberî, **Tarih**, I, 7-8 / I, 7-8.

⁶ "... Ben, bu kitabımda, bunlardan (geçmiş peygamber ve hükümdarlardan) herbirini, onlara ihsan edilen nimetleri, hüküm sürdükleri çağlarda olup biten olay ve hadiseleri kısaca anlatacağım. Çünkü bu hususlarda uzun uzadıya bilgi vermeye insanın ömrü yetmez. Eserler ve kitaplar uzar gider..." (Taberî, **Tarih**, I, 6-7 / I, 6-7)

Örneğin; Taberî, eserinde Hz. Âdem’le ilgili olarak onun yaratılış gayesi ve keyfiyeti, eşi Havva ile birlikte Cennet’ten indirilmesi vb. hususları, ilgili Kur’an ayetlerini esas alan rivayetler ışığında ele alır.⁷ Aynı şekilde eserde, Kur’an’da geniş bir şekilde yer alan Hz. Yusuf,⁸ Hz. Musa⁹ kıssaları ile Bedir Savaşı¹⁰ gibi önemli hususlar da büyük ölçüde ilgili ayetleri merkeze alan rivayetlere dayalı olarak anlatılır.¹¹

Taberî, tarihinde Kur’an merkezli rivayetleri esas almanın ötesinde mevcut rivayetleri eleştirip değerlendirmede Kur’an ayetlerini birinci kıstas kabul etmiştir.

Örneğin; o, “**Güneşi ışıklı, ayı da parlak kılan O’dur.**”¹² ayeti ışığında Güneş ve Ay’ın yaratılması meselesini anlatırken İkrime’den nakledilen bir rivayete yer verir. Buna göre; Ka’bu’l-Ahbar, Tevrat’a dayanarak Kıyamet günü Güneş ile Ay’ın yaralanmış ve ayakları kesilmiş bir deveye benzer halde huzura getirileceğini ve ardından da Cehennem’e atılacağını söyler. Bunu duyan İbn Abbas, oldukça öfkelenerek onun yalan söylediğini, zira Yüce Allah’ın Kur’an’da; “**Devamlı olarak yürüngelerinde yürüyen Güneş’i ve Ay’ı size musahhar kıldı.**”¹³ buyurduğunu, dolayısıyla Allah’ın emrine itaat eden bu varlıkların Cehennem’e giremeyeceğini ifade eder. Bu rivayete geniş bir şekilde yer veren Taberî, ardından Ka’b’in tövbe edip hatasından döndüğüne dair bir rivayete daha yer verir ki, bu şekilde o, Kur’an’a ters düşen bir rivayeti Kur’an’la uyuşan diğer bir rivayetle tashih etmiş olmaktadır.¹⁴

Bu yönden Taberî’nin eseri, belli ölçüde Kur’an’ın Kur’an’la tefsiri türüne örnek teşkil eden hususlar içermektedir.

Örneğin; o, Mücahid’den naklen gelen bir rivayete dayalı olarak “**Derken Âdem Rabb’ından birtakım kelimeler aldı, (onlarla tevbe etti. O da) tevbesini kabul etti.**” ayetinde¹⁵ geçen ‘kelimeler’den maksadın “**Her ikisi, «Rabbimiz! Kendimize yazık ettik; bizi bağışlamaz ve bize merhamet**

⁷ Bakara 2/30; Rahman 55/27; Hicr 15/29-30; Enbiya 21/12-13; 37; A’raf 7/18; Bakara 2/31-32.

⁸ Yusuf 12/9, 16, 19, 21...

⁹ Kasas 28/4, 7, 8, 10 ...

¹⁰ Enfal 8/7-14, 43-45, 48, 9-10; Kamer 45-46, 54.

¹¹ Taberî, **Tarih**, I, 89vd. / I, 112vd.; I, 330vd. / I, 460vd.; I, 385vd. / II, 541vd.; II, 421vd. / IV, 256vd.

¹² Yunus 10/5.

¹³ İbrahim 14/33.

¹⁴ Taberî, **Tarih**, I, 64vd, 75 / I, 79vd, 95. (Burada nakledilen rivayetler ve verilen bilgiler, Taberî’nin tefsirinde ilgili ayetler bağlamında dile getirilmemiştir.)

¹⁵ Bakara 2/37.

etmezsen biz kaybedenlerden oluruz» dediler.” ayetinde¹⁶ geçen ifadeler olduğunu söyler.¹⁷

B. Sünnet

Taberî'nin tarihinde yer verdiği rivayetleri tercihte ikinci kıtası Hz. Peygamber'in sünnetidir. Nitekim o, hakkında Kur'an'da bilgi bulunmayan hususları izah ederken bunları hadis merkezli rivayetlerle ele almaya gayret etmiştir.

Örneğin; o, dünyanın toplam ömrü meselesini ele alırken hakkında Kur'an'da bir bilgi yer almayan bu hususta Hz. Peygamber'den gelen şu hadisleri esas alan rivayetlere öncelik vermiştir:

*“Geçip gidenlerin ömürlerine nispetle dünyada yaşayacağımız müddet, (ikinci vaktinde) günün geçip giden kısmından kalan müddete denktir.”*¹⁸

*“Allah Rasulü, şahadet parmağıyla orta parmağına işaret ederek; ‘Ben, Kıyamete şu kadar vakit kaldığımda gönderildim,’ buyurdu.”*¹⁹

*“Hukb seksen yıldır, onun her günü dünya ömrünün altıda birini teşkil eder.”*²⁰

Taberî, bir konuda farklı kaynaklardan naklettiği rivayetler hakkında Hz. Peygamber'in otoritesini belirleyici kılmış ve mevcut rivayetleri buna göre değerlendirmiştir.

Örneğin; o, Hz. Adem'in toplam ömrü hususunda gerek Müslüman alimlerden, gerekse Tevrat ehlinde gelen 930, 936, 960, 1000 yıl gibi farklı rivayetler naklettikten sonra bunlar hakkındaki son kararını, bütün yaratılmışların en bilgilisi olarak nitelediği Hz. Peygamber'den gelen 1000 yıl rivayetine göre yapmış, bu konuda kendisine yapılabilecek itiraza ise, şu şekilde cevap vermiştir:

---

¹⁶ A'raf 7/23.

¹⁷ Taberî, **Tarih**, I, 132-133 / I, 170-171. (Burada zikredilen rivayet, Taberî'nin tefsirinde de ilgili ayetler bağlamında yer almaktadır: Taberî, **Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân**, Mısır 1954, I, 243.)

¹⁸ el-Hindî, Alâüddin Ali, **Kenzü'l-Ummâl fi Süneni'l-Akvâl ve'l-Ahvâl**, Beyrut 1981, XIV, 434. (Taberî, **Tarih**, I, 11 / I, 10-11)

¹⁹ el-Buharî, Muhammed b. İsmail, **el-Câmiu's-Sahîh**, Rikak, 39; Tefsir, Naziat 1; Talak 25, İstanbul 1313; el-Müslim, İbn el-Haccac, **el-Câmiu's-Sahîh**, Fiten 132 (2950), Mısır 1331. (Taberî, **Tarih**, I, 12 / I, 12-13)

²⁰ el-Hakim en-Nisaburî, **el-Müstedrek ale's-Sahihayn**, Beyrut 1990, IX, 55. “Buradan dünya ömrünün 6000 yıl olduğu anlaşılır. Çünkü ahiret günlerinden her bir gün, dünya ömrünün altıda birine eşit olduğuna göre dünyanın ömrü 6000 yıldır.” (Taberî, **Tarih**, I, 17 / I, 20)

“Adem, ömründen (kırk yılını) oğlu Davud’a bağışlamış ise de, Allah Teala onun ömrünü eksiltmeden Davud’a bağışlamasından önce olduğu gibi bin yıl olarak tamamlamıştır. Tevrat’ta, bağışlanmış olan bu ömrün tamamlanmış olduğu hesaba katılmadan Adem’in ömrü 930 yıl olarak kaydedilmiş olacaktır. Biri çıkıp da; *‘Senin bu ızaabın doğru değildir. Çünkü Adem, oğlu Davud hesabına ömrünün ancak kırk yıldan vazgeçmiştir. O halde Tevrat’ta Adem’in ömrünün 960 yıl olarak yazılması gerekirdi,’* diye itiraz ederse, ona şu cevabı veririz: *‘Biz, yukarıda Allah Rasulünden, Ebu Hureyre yoluyla, Adem’in, oğlu Davud’a kendi ömründen altmış yılını bağışlamış olduğunu rivayet etmiştik. O halde Tevrat ehlinin Adem’in ömrüne dair olan rivayetleri Allah Rasulünden rivayet edilen (bu) hadise uygundur.’*²¹

Taberî, bir konuda Müslüman alimlerden gelen farklı rivayetler arasındaki tercihini de Hz. Peygamber’in sünneti tarafından desteklenenlerden yana yapmıştır.

Örneğin; o, Hızır’ın Hz. Musa’dan önce yaşadığına ve onun devrine ulaştığına dair İbn Abbas’tan, daha sonra yaşadığına dair de Vehb b. Münebbih’ten gelen iki farklı rivayet nakleder. Ardından bunlardan ilkinin tercih eder ve bunun gerekçesini, ilk rivayetin bu konuda Hz. Peygamber’den Übey b. Ka’b yoluyla gelen hadise uygun düşmesi olarak ifade eder.²²

Görüldüğü üzere tarihinde meseleleri Kur’an merkezli rivayetlerle ortaya koymaya çalışan Taberî’nin, bunları izah noktasında başvurduğu ikinci kaynak sünnet olmuştur.

Örneğin; o, Hz. Adem kıssasını anlatırken onun zürriyetinin yaradılışı ve onlardan Yüce Yaratıcının varlığını kabule dair ikrar alınmasına **“Kıyamet gününde, biz bundan habersizdik demeyesiniz diye Rabbin Âdem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), Evet (buna) şahit olduk, dediler.”** ayeti²³ çerçevesinde temas ederken, bu ayeti Hz. Peygamber’den nakledilen şu hadis ile açıklar:

“Allah Teala, Adem’i yarattıktan sonra sağ elini sürerek onun arkasından bir nesil çıkardı ve; *‘Ben, bunları Cennet ehlinden olmak üzere yarattım,’* dedi. O, bundan sonra sol elini sürerek onun arkasından diğer bir nesil çıkardı ve; *‘Ben, bunları Cebennem için ve Cebennem ehlinin ameli ile amel edenlerden olarak yarattım,’* dedi. Bu sırada biri; *‘Acaba bu amelin keyfiyeti nedir?’* diye sordu. Allah Rasulü,

²¹ Taberî, **Tarih**, I, 158-159 / I, 210.

²² “Hz. Musa, İsrailoğullarına hitap ederken ona; *‘Yeryüzünde en bilgili zât kimdir?’* diye sorduklarında o; *‘Benim,’* diye cevap verdi. Yüce Tanrı bilgiyi kendisine isnad ettiği için onu azarlayarak; *‘Benim, iki denizin birleştiği yerde yeryüzünün en bilgili zâtı olan bir kulum var,’* dedi...” (Taberî, **Tarih**, I, 366, 369, 376 / II, 514, 518, 529)

²³ A’raf 7/172.

onun sorusunu şöyle cevaplandırdı: *'Yüce ve kutlu olan Allah, kullarından birini Cennet için yaratırsa onu Cennet ehli amelîyle amel etmeye, Cebennem ehlinden olmak üzere yarattığı kulunu ise, Cebennem ehli amelîyle amel etmeye sevkedir. O, ölünceye kadar Cebennem ehli amelî ile amel eder ve Cebennemlik olur,' dedi.*"²⁴

C. İcma'

Taberî, rivayetleri tercihte üçüncü olarak Müslüman alimlerin icma'ına itibar etmiştir. Nitekim, o, ele aldığı konuyla ilgili değişik rivayetleri naklettikten sonra kendi tercihini bunlar arasında Müslüman alimlerin çoğunluğunun benimsediği rivayetlerden yana yapmıştır.

Örneğin; o, Hz. Adem ile eşi Havva'nın cennette yaklaştıkları yasak ağacın türü, onların bunu yedikten sonra ortaya çıkan durum, bunun üzerine yeryüzüne indirilişleri ve buraya inerken beraberlerinde getirdikleri şeyler hakkında farklı bazı rivayetler naklettikten sonra bunlardan bir kısmını reddeder ve buna gerekçe olarak bu hususların Hz. Peygamber'in ümmetinden geçip giden alimlerin rivayetlerine aykırı düşmesini gösterir.²⁵

Taberî'nin icma'ı huccet kabul edişi, değişik kaynaklardan nakledilen ve muhtevalarında farklılıklar bulunan rivayetler arasında tercihte bulunurken oldukça ön plana çıkar.

Örneğin; o, eserinde Habil ve Kabil kıssası hakkında bazıları Tevrat kaynaklı birkaç değişik rivayet nakleder. Bunlar arasında Habil ile Kabil'in Hz. Adem'in öz oğulları olmayıp sonraki devirlerde yaşayan İsrailoğullarından iki kimse olduklarına dair bir rivayet de yer alır. Taberî, bu rivayeti İslam ümmetinden olan alimlerin tamamının diğer görüşü benimsemiş olmalarını gerekçe göstererek reddeder.²⁶

D. Senedi Olan Rivayetler

Taberî'nin tarihinde yer verdiği rivayetleri değerlendirmede dikkate aldığı bir diğer kıstas onların sahip oldukları isnad zinciridir. Nitekim o, tarihinde yer verdiği rivayetlerin senedlerini mümkün mertebe zikretmeye gayret etmiştir.

²⁴ Malik b. Enes, **el-Muvatta'**, Kader 2, (2, 898, 899), Mısır 1353; et-Tirmizî, Muhammed b. İsa, **es-Sünen**, Tefsir A'raf, 3077, Beyrut t.z.; Ebu Davud, **es-Sünen**, Sünet 17, (4703), Mısır 1952. (Taberî, **Tarih**, I, 135 / I, 175-176) (Bu hadis, aynı ayet bağlamında Taberî'nin tefsirinde de nakledilmektedir: Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, IX, 113)

²⁵ Taberî, **Tarih**, I, 129, 130-131 / I, 165, 167.

²⁶ Taberî, **Tarih**, I, 141-144 / I, 184-189.

Örneğin; o, Hendek savaşı hakkındaki mevcut nakiller arasından seçtiği rivayetleri nakletmeden önce bunların senedlerine dair şu bilgilere yer verir:

“Buna dair olan haberi bize İbn Humeyd söyledi, ona ve arkadaşlarına Muhammed b. İshak’tan naklen Seleme söylemiş, İbn İshak bu haberi Zübeyr ailesinin azatlısı olan Yezid b. Ruman’dan, o Urve b. Zübeyr’den, o yalancılıkla itham etmediği birinden, o Ubeydullah b. Ka’b b. Malik’ten, o Zühri’den, o Asım b. Ömer b. Katade’den, o Abdullah b. Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm’dan, o Muhammed b. Ka’b Kurazi’den ve başka bilir kişilerimizden rivayet eder. Bunların Hendek gazasına dair naklettikleri haberler bir araya toplanmıştır...”²⁷

Naklettiği rivayetlerde sıhhat ölçüsü olarak onların senedlerini esas alan Taberî, tarihinde bu yönden zayıf bulduğu rivayetleri eleştirip reddetmiştir.

Örneğin; o, eserinde Güneş ve Ay’ın yaratılması meselesini ele alırken mevcut pek çok rivayet ışığında Ay’ın üzerindeki lekeler konusuna temas eder. Ardından kendi değerlendirmesini yapan Taberî, burada naklettiği haberlerden birinin senedi doğru ve güvenilir olsaydı, kendisinin senedi güvenilir olanın rivayetini doğru kabul edeceğini, fakat her iki haberin senedinin de güvenilir olmadığını, dolayısıyla bu haberleri kesin olarak kabul etmeyi caiz görmediğini söyler.²⁸

Taberî, istifade ettiği kaynakları da naklettikleri rivayetlerin senedlerine dikkat edip etmemelerine göre değerlendirmiş ve bu konuda ihmalkar gördüğü müellifleri eleştirmiştir.

Örneğin; o, eserinde sıkça atıfta bulunarak kendisinden yoğun bir şekilde istifade ettiği İbn İshak’ı, ancak Allah ve Rasülünün vereceği bilgilerle bilinebileceğini belirttiği yaradılışın başlangıcı konusundaki sözlerini, kimseye dayanmadan senedsiz olarak naklettiği gerekçesiyle eleştirir.²⁹

E. Senedi Olmayan Rivayetler ve İsrailiyyat

Taberî, rivayetleri değerlendirmede Kur’an, sünnet, icma’ ve senede itibar etmiş olsa da, onun tarihinde herhangi bir senede sahip olmayan çok sayıda rivayet yer almıştır. O, bunları haklarında herhangi bir değerlendirme yapmadan nakletmeyi tercih etmiştir.

Örneğin; o, eserinde Hz. Adem’in yaratılışını anlatırken bir takım meçhul ravilerden hikaye etmek suretiyle; “*Adem uykusundan kalktığında bir*

²⁷ Taberî, **Tarih**, II, 564-565 / V, 466.

²⁸ Taberî, **Tarih**, I, 77-78 / I, 96-99.

²⁹ Taberî, **Tarih**, I, 37 / I, 43.

tarafında Havva'yı görür ve; 'Etim, kanım, eşim,' der," şeklinde senedi olmayan bir rivayet nakleder ve bunun doğruluğunu ancak Allah'ın bileceğini ifade eder.³⁰

Taberî'nin tarihinde herhangi bir rivayet zincirine yer vermeksizin naklettiği rivayetlerin pek çoğu israiliyyat türü haberlerdir.

Örneğin; o, Hz. Adem'in yaratılışından Hz. Peygamber'in hicretine kadar geçen süre hakkında; Yahudi alimlerin Tevrat'a dayalı olarak zikrettikleri 4642 yıl, Hristiyan olan Yunanlıların iddia ettikleri 5992 yıl ve Mecusiler'in ifade ettikleri 3139 yıl bilgilerini içeren bir takım nakillere yer verir ki, bunlar doğruluğunu teyid etme imkanı bulunmayan israiliyyat türünden haberlerdir.³¹

Netice itibarıyla Taberî, tarihinde özellikle yaratılışın başlangıcı gibi ancak nakille bilinebilecek hususlarda her ne kadar Kur'an ve sünnet merkezli rivayetleri esas almaya gayret etmiş olsa da, söz konusu meseleler hakkında Kur'an ve sünnette çok kısa ve öz bilgiler yer aldığı için bunların ayrıntısı için ister istemez büyük ölçüde israili türden rivayetlere başvurmuştur. Bu hususta o, farklı kaynaklardan nakledilen rivayetlerin birbiriyle uyuşmasını, dolayısıyla Müslüman alimlerin onlar hakkındaki zımni icmanı yeterli görmüştür.

Örneğin; o, Hz. Adem'in ilk olarak dünyanın neresine indirildiği hususunda önce Müslüman alimlerden, sonra da Ehl-i Kitap'tan bazı rivayetler naklettikten sonra bu yerin Hind ülkesi olduğuna şu şekilde karar kılmıştır:

"Adem, Havva, İblis ve yılanın indirildikleri yerler, ancak delil olabilecek bir haberle doğru olarak ispat edilebilir. Adem'in Hind toprağına indirildiğine dair rivayetler hariç olmak üzere, bu hususta başka bir haber nakledilmiş değildir. Çünkü Adem'in Hind toprağına indirilişi Müslüman alimler tarafından inkar edilmediği gibi, Tevrat ve İncil ehli de bunu kabul eder. Bu haberin doğrusu, bu alimlerden bazılarının rivayeti ve haberi ile ispat edilmiştir."³²

II. TABERÎ'NİN TARİHİNDE RİVAYET-DİRAYET İLİŞKİSİ

Daha önce de belirttiği üzere Taberî, eserini rivayet temeli üzerine oturtmuş, buna gerekçe olarak da ele aldığı tarihi hususlarda aklın fazla bir şey söyleyemeyeceğini ifade etmiştir. Bu görüşüne paralel olarak o, tarihinde yer verdiği rivayetlere yönelik yapılan itirazları yine rivayet merkezli olarak cevaplandırmıştır.

³⁰ Taberî, **Tarih**, I, 104 / I, 134.

³¹ Taberî, **Tarih**, I, 17-19 / I, 20-22.

³² Taberî, **Tarih**, I, 121-122 / I, 153-155.

Örneğin; o, “Gökleri ve yeri altı günde yaratan O'dur.” ayetini³³ esas almak suretiyle eserinde gökler ve yerin yaratılışının altı günde olduğuna dair pek çok rivayet nakleder. Bu konuda “**Bir şeyin olmasını istediğimiz zaman sözümüz sadece ona «Ol» dememizdir ve hemen olur.**” ayeti³⁴ delil gösterilmek suretiyle yapılabilecek bir itiraza ise, yine rivayeti esas alan şu ifadelerle cevap verir:

“Biz, yukarıda, bu eserimizde naklettiğimiz haber ve bilgilerin umumiyetle ancak Allah Rasulünden ve bizden önce geçip giden hayırlı alimlerden rivayet edilen haber ve eserleri dercedeceğimizi, akıl ve fikir ile düşünülerek varılan bilgilere önem vermeyeceğimizi söylemiştik. Çünkü bu kitabımızda yer vereceğimiz bilgilerden maksat, geçmişte olup biten hal ve hadiselerden haber vermektir. Bu haberler ise, akıl ve fikir işletilerek bilinebilecek şeylerden değildir. *‘Bu davayı ne gibi haber ve rivayetlere dayanarak söylüyorsunuz?’* diye sorulursa, biz buna; *‘Din alimlerinden hiç kimse, bizim söylediğimiz bu sözlerle aykırı bir görüş beyan etmiş değildir,’* diye cevap veririz...”³⁵

Taberî, tarihinde her ne kadar rivayetleri esas almış ve tarihi meselelerde akıl yürütmeye yer olmadığını söylemiş olsa da, yeri geldiğinde en azından mevcut rivayetler arasında tercihte bulunurken ister istemez akıl yürütmekten kendisini alıkoyamamıştır.

Örneğin; o, gece ve gündüzden hangisinin daha önce yaratıldığı meselesinde birbirinden farklı iki görüş ve bunları destekleyen değişik rivayetler zikreder, bunlar arasındaki tercihini ise, dirayete dayalı şu yaklaşımla yapar:

“Benim fikrime göre bu iki fikirden kabule şayan ve doğru olanı, gecenin gündüzden önce mevcut olduğuna dair ileri sürülen haberdur. Çünkü yukarıda anlattığım gibi gündüz Güneş’in aydınlığından ibarettir. Allah, Güneş’i ancak yeri yadıktan ve döşedikten sonra yarattı ve gökte seyrettirdi ki, Kitabında şöyle der: **‘Ey inkarcılar! Sizi yaratmak mı daha zordur, yoksa göğü yaratmak mı? Ki Allah onu bina edip yükseltmiş ve ona şekil vermiştir. Gecisini karanlık yapmıştır. Gündüzünü aydınlatmıştır. Ardından yeri düzenlemiştir. Suyunu ondan çıkarmış ve otlak yer meydana getirmiştir. Dağları yerleştirmiştir.**”³⁶ Güneş’in, göğün tavanı yükseltilerek gece karanlık bir hale getirildikten sonra yaratılmış olmasından, gecenin gök aydınlatılmadan karanlık içinde bulunduğu vakit meydana getirildiği anlaşılır. Bundan başka bizim gündüz ve gecelerin halini gözümüzle görmemiz ve gündüzün geceyi

³³ Hud 11/7.

³⁴ Nahl 16/40.

³⁵ Taberî, **Tarih**, I, 58 / I, 71. (Söz konusu değerlendirme, Taberî’nin tefsirinde ilgili ayetler bağlamında dile getirilmemiştir.)

³⁶ Naziat 79/ 27-32.

bastırması da, gecenin gündüzden önce mevcut olduğunu gösterir. Çünkü Güneş batarak aydınlığı ortadan kaybolduktan sonra hava kararmaktadır. Bu da gündüzün, kendi aydınlığı ve nuru ile geceyi bastırmakta olduğunu gösterir. Doğrusunu Allah bilir."³⁷

Bunun ötesinde Taberî, tarihinde yer verdiği rivayetleri değerlendirip eleştirirken de bunlar arasında gördüğü akli çelişkileri nazar-ı dikkate almıştır ki, elbette bu değerlendirmeler de dirayet alanına dahildir.

Örneğin; o, Hz. Adem'in çocuklarına dair bazı rivayetler naklettikten sonra buradan hareketle Hz. Adem'in yeryüzünde ilk ölen zat olduğu bilgisini içeren bir rivayeti, diğer rivayetlerde Hz. Adem'in bazı çocuklarının kendisinden daha önce öldüğü gerçeğini ortaya koydukları gerekçesine dayalı olarak reddeder.³⁸

Netice itibarıyla eserini rivayet metoduyla kaleme alan Taberî, bu konuda sırasıyla Kur'an ayetleri ve Hz. Peygamber'in sünnetine uygun düşen, icmaya dayanan ve senedini güçlü bulduğu rivayetleri esas almıştır. Bunun yanı sıra o, her ne kadar ele aldığı mevzularda dirayete yer olmadığını ısrarla vurgulamış olsa da, en azından mevcut rivayetleri değerlendirirken dirayete başvurmak durumunda kalmıştır.

III. TABERÎ'NİN TARİHİNDE YER VERDİĞİ TEFSİRE DAİR HUSUSLAR VE BUNLARI ELE ALMADA BENİMSEDİĞİ YÖNTEM

Çalışmamızın başında da belirttiğimiz üzere Taberî'nin tarihini tefsir ilmi açısından önemli kılan husus, onun tarihinde yer alan rivayetlerdeki tefsir ilmine dair bilgi ve değerlendirmelerdir. Biz, çalışmamızın bu kısmında, bu bilgi ve görüşleri daha ayrıntılı bir şekilde tahlil etmek suretiyle buradan tefsir ilmine katkıda bulunacak veri ve malzemeler elde etmeye çalışacağız.

Taberî, tarihine yaratılışın başlangıcı meselesiyle başlamış, dolayısıyla eserinde önce evrenin yaratılışına dair bilimsel tefsir alanına giren hususları ele almış, ardından Hz. Adem'den Hz. Peygamber'e kadar geçip giden peygamberlerin kıssalarına yer vermiş ve buradan Hz. Peygamber ve sonrası döneme geçmiştir. Buna dayalı olarak biz de, çalışmamızda tefsir ilmine dahil olan hususları eserde yer verilen önceliğe göre ele alacağız.

---

³⁷ Taberî, **Tarih**, I, 63-63 / I, 76. (Söz konusu değerlendirme, Taberî'nin tefsirinde ilgili ayet bağlamında dile getirilmemiştir.)

³⁸ Taberî, **Tarih**, I, 148, 150 / I, 194, 198.

A. Bilimsel Tefsire Dair Hususları Ele Almada Yöntem

Taberî, eserinin başında zamanın ne olduğu, ilk önce neyin yaratıldığı, gece ve gündüzün, suyun, göklerin, yerin ve insanın yaratılışı gibi hususları ele almıştır. O, bu hususları eserinin başında belirttiği genel temel prensibe bağlı kalmak suretiyle nakle dayalı olarak ele almıştır. Onun bu hususlarda dayandığı temel kaynak, Kur'an ayetleridir.

Örneğin; o, eserinin hemen başında Tanrı'nın yeryüzünü düz, gökleri ise muhafazalı bir tavan şeklinde yaratmasının insanların geniş yollarda yürüyerek kolay bir şekilde seyr ve seferde bulunmalarını sağlamak için olduğunu ifade ettikten sonra bunun, Kur'an'ın; **“Ey inkarcılar! Sizi yaratmak mı daha zordur, yoksa göğü yaratmak mı? Ki Allah onu bina edip yükseltmiş ve ona şekil vermiştir. Gecesini karanlık yapmıştır. Gündüzünü aydınlatmıştır. Ardından yeri düzenlemiştir. Suyunu ondan çıkarmış ve otlak yer meydana getirmiştir. Dağları yerleştirmiştir.”** ayetinde³⁹ de açıkça ortaya konduğunu söyler.⁴⁰

Taberî'nin bu tür hususlarda nakle dayanması gayet doğaldır. Zira onun, kendi dönemi itibarıyla bu gibi konularda nakil dışında dirayet dayalı başka bir bilgi kaynağından istifade etme durumu söz konusu değildir. Fakat o, tıpkı diğer müfessirler gibi, bu ayetlere kendi döneminin bilimsel kabulleri ışığında bakmış ve bu nedenle onlardan yanlış çıkarımlarda bulunmuştur.

Örneğin; o, Tanrı'nın gece Ay'ı, gündüz de Güneş'i yürüttüğünü, dolayısıyla Ay ile Güneşin insanların menfaatleri için birbirlerinin ardı sıra seyr ve hareket halinde olduklarını belirtir ve; **“Gece ve gündüzü varlığımıza birer delil kıldık. Bir delil olan geceyi kaldırıp yine bir delil olan gündüzü Rabbinizin bol nimetini aramanız, yılların sayısını ve hesabını bilmeniz için aydınlık kıldık...”**⁴¹ **“Sana hilal halindeki ayları sorarlar. De ki: «Onlar, insanların ve hac vakitlerinin ölçüsüdür»**⁴² ve **“Güneşi ışıklı ve ayı nurlu yapan; yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için, aya konak yerleri düzenleyen O'dur...”** ayetlerini⁴³ bu hususlara delil olarak zikreder.⁴⁴

³⁹ Naziat 79/27-32.

⁴⁰ Taberî, **Tarih**, I, 4-5 / I, 3-4. (Yeryüzünün düz olduğuna dair değerlendirme, Taberî'nin tefsirinde de ilgili ayet bağlamında dile getirilmiştir: Bkz. Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, XXX, 46)

⁴¹ İsra 17/12-13.

⁴² Bakara 2/189.

⁴³ Yunus 10/5.

⁴⁴ Taberî, **Tarih**, I, 4-5 / I, 3-4. (Güneş ve Ay'ın dünyanın etrafındaki kendi yörüngelerinde döndüklerine dair değerlendirme, Taberî'nin tefsirinde de ilgili ayetler bağlamında dile getirilmiştir: Bkz. Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, XI, 86)

Günümüzde bu meseleler, büyük ölçüde astronomi, jeoloji, arkeoloji, vb. pozitif bilimlerin yani dirayetin araştırma ve inceleme alanına dahildir. Zira yapılan yeni keşif ve buluşlar sayesinde, bu hususlardaki bilgilerin hemen tamamı değişmiştir. Dolayısıyla Taberî'nin bu tür hususlarda sadece nakille yetinilmesi gerektiği görüşü, günümüz için artık geçerliğini neredeyse tamamen yitirmiştir. Bu durumda yapılması gereken şey, Taberî'nin söz konusu meseleleri zikretme gayesini dikkate alıp, onun bunların ayrıntısına dair bilimsel tefsirin doğası gereği kaçınılmaz olarak yaptığı hataları tashih edip düzeltmeye çalışmaktır.

Örneğin; o, zamanın ve onu meydana getiren gece ve gündüzün yaratılışı hususunda, bazı ayetleri de delil göstererek⁴⁵ bir takım yanlış bilgiler ortaya koymuştur. Fakat biraz dikkat edildiğinde, onun buradaki asıl gayesinin Allah'ın varlığını ispat etmek olduğu görülmektedir:

"... Gece ve gündüzün halleri, birbirinden başka olduğu için bunların bir vakitte, bir arada ve bir parçada toplanmaları mümkün değildir. Buradan bunlardan her birinin diğerinden önce mevcut olduğu açıkça anlaşılır. Hangisi diğerinden önce mevcut olursa olsun, diğerinin ötekisinden sonra yaratılmış olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Bu da, her ikisinin fani olduğunu gösteren delil ve açıklama olup, kendilerini yaratan tarafından vücuda getirildiklerini bildirir."⁴⁶

Taberî, bilimsel hususları ele alırken büyük ölçüde Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri türünden yaklaşımlara yer vermiş ve bunda da bizce isabet kaydetmiştir. Fakat o, bu ayetlere salt zahiri manalarıyla itibar ettiği⁴⁷ ve buna israiliyyat türünden rivayetlere dayalı bilgileri ilave ettiği için bu noktalarda tekrar bilimsel yönden hatalı sonuçlara ulaşmıştır.

Örneğin; Taberî'nin eserinin baş kısmında ele aldığı temel husus evrenin yaratılışı ve buna bağlı olarak yeryüzünün toplam ömrüdür. O, bu hususu ele alırken öncelikle "**Gökleri ve yeri altı günde yaratan O'dur.**" ayetini⁴⁸ esas almış, ardından "**... Sonra işler, sizin hesabınızla bin yıl kadar tutan bir gün içinde O'na çıkar.**"⁴⁹ ayeti ışığında buradaki altı günden her birinin dünya günleri hesabıyla bin yıl olduğunu ifade etmiştir. Buna evrenin yaratılışı başlamadan önce Kıyamete dek olup bitecekleri yazacak olan kalemin

⁴⁵ "Onlara bir delil de gecedir; gündüzü ondan sıyrırız da karanlıkta kalıverirler. Güneş de yörüngesinde yürüyüp gitmektedir..." (Yasin 36/37-40)

⁴⁶ Taberî, **Tarih**, I, 20-21 / I, 23-24.

⁴⁷ Taberî'nin Kur'an ayetlerini tefsirde benimsediği zahiri yaklaşım hakkında geniş bilgi için bkz. Aydın, Atik, **Taberî'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi**, Ankara 2005, s. 89vd.

⁴⁸ Hud 11/7.

⁴⁹ Secde 32/5.

yaratılışından sonra geçen bin yılı da ekleyen Taberî, yaratılışın başlangıcından Adem'in yaratılışına kadar yaklaşık 7000 yıl geçtiğini söyler. Mevcut rivayetlerden Adem'in yaratılışından Kıyametin kopuşuna kadar da 7000 yıl geçeceği sonucuna ulaşan Taberî, evren için toplam olarak 14.000 yıl ömür biçer.⁵⁰ Ve bunun da, ahiret günlerinden 14 güne tekabül ettiğini tekrar vurgular.⁵¹

Görüldüğü üzere Taberî, tarihinde Kur'an'da geçen altı günün bizim bildiğimiz günlerden farklı olduğunu açıkça ifade etmiştir. Fakat buna rağmen o, bu günlerde nelerin, nasıl yaratıldığını anlatırken, pek çok israili bilgi içeren rivayete yer vermek suretiyle, söz konusu günleri adeta bildiğimiz günler gibi ele almıştır.

Örneğin; o, bir rivayete göre; bu günlere Ebced, Huvvez, Hutti, Kelemen, Safes ve Kareşet, diğer bir rivayete göre ise Ahad, İsneyn, Sülesa, Erbaa, Hamis adlarının verildiğini söyler⁵² ki, bunlar bildiğimiz gün adlarıdır. Ardından tek tek bu günlerde nelerin yaratıldığı hakkında pek çok rivayet zikreden Taberî, bunlardan kabule şayan olanın; Tanrı'nın yeri Pazar günü, göğü Perşembe günü, yıldızlar, Ay ve Güneşi de Cuma günü yaratmış olduğuna dair İbn Abbas'ın Hz. Peygamber'den sahih olarak naklettiği rivayet olduğunu söyler ki, burada da söz konusu günler bilinen örfi anlamında kullanılmaktadır.⁵³

⁵⁰ Çağdaş müfessirler, söz konusu karmaşıklığı modern bilimin verileri ışığında 'yem/gün' tabirine onun farklı lügat anlamlarından da istifade etmek suretiyle (Bkz. er-Rağıb el-İsfehâni, **el-Müfredat fi Garîbi'l-Kur'an**, Beyrut tz., s. 850) çok uzun zaman dilimlerini ifade eden 'denir' 'merbale' karşılığı vermek suretiyle aşmaya çalışmışlardır. (Yazır, Elmalılı Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili**, İstanbul 1971, III, 2172; Tantavi Cevheri, **el-Cevâhir fi Tefsiri'l-Kur'an**, Mısır 1931, IV, 178, Ateş, Süleyman, **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri**, İstanbul 1989, IV, 295-296; Esed, Muhammed, **Kur'an Mesajı**, (Çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk), İstanbul 1999, I, 422-423)

Bu konuda Kur'an'ın bildirileriyle modern bilimin verilerinin uyduğuna savunan Müslüman ilim adamlarına göre, ayette geçen gün tabiri evrenin geçirdiği jeolojik devirleri karşılamaktadır. Buna göre yeryüzüne ait dört devre; 1. Ana kütenin bölünmesi, 2. Dağların yaratılması, 3. Bitkilerin meydana gelmesi, 4. Hayvanların ve insanların yaratılması, gökyüzü için zikredilen iki devre de; 1. Göklerin yerden ayrılması, 2. Gök cisimlerinin yaratılması şeklinde anlaşılmaktadır. Buradan hareketle ilk maddenin meydana gelişinden şu ana kadar yaklaşık beş milyar yıl geçmiş, dünya üzerinde ilk insan nesli de yaklaşık olarak bundan ikiyüz-üçyüz bin yıl ortaya çıkmıştır. (Yeniçeri, Celal, **Uzay Ayetleri Tefsiri**, İstanbul 1995, s. 85; Demirci, Muhsin, **Kur'an'ın Temel Konuları**, İstanbul 2000, s. 82-84; Kırca, Celal, **Kur'an ve Fen Bilimleri**, İstanbul 2005, s. 131vd.)

⁵¹ Taberî, **Tarih**, I, 57 / I, 69-70. (Evrenin ömrünün 14.000 yıl olduğuna dair söz konusu değerlendirme, Taberî'nin tefsirinde ilgili ayet bağlamında dile getirilmemiştir.)

⁵² Taberî, **Tarih**, I, 41-42, 47vd. / I, 49-50, 55vd.

⁵³ Taberî, **Tarih**, I, 48-49 / I, 57-58. (Hangi gün nelerin yaratıldığına dair değerlendirme, Taberî'nin tefsirinde de ilgili ayet bağlamında dile getirilmiştir: Bkz. Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, XII, 3)

Bu noktada problemin farkında olan Taberî, bu konuda Ay ve Güneş yaratılmadan önce o günlerden nasıl bahsedilebileceği şeklinde bir soru sormuş ve buna; Güneş ve Ay yaratılmadan önceki vakitler için bizzat Allah Teala'nın Kur'an'da '*eyyam/günler*' tabirini kullandığını, zira Onun ne gece, ne Güneş, ne de Ayın bulunmadığı Cenneti tasvir ederken de "**Orada sabah-akşam yemekleri de hazırdır.**"⁵⁴ buyurduğunu söylemiştir. Ayrıca o, kendisinin burada ifade ettiği hususların, ondan önce geçip giden alimler tarafından da söylendiğini belirtmiş ve buna dair rivayetler nakletmeye devam etmiştir.⁵⁵

Netice itibarıyla Taberî, esasen meseleyi kendi dönemi itibarıyla oldukça iyi bir noktaya getirmiş, fakat bundan sonra naklettiği israili rivayetlerde mesele tekrar yoğun bir kavram kargaşasıyla karşı karşıya kalmıştır. Zira bu rivayetlerde söz konusu günler, tekrar bilinen dünya günleri tarzında izah edilmiştir. Elbette bu konuda Taberî'nin, gün tabirlerinin farklı şeyleri ifade ettiğini belirtmekten fazla yapabileceği fazla bir şey yoktur. Zira bilimsel düzeyin bu konuları aydınlatma imkanından mahrum olduğu böyle bir dönemde, bu gibi meseleler hakkında ancak mevcut rivayetlere dayalı olarak konuşmaktan ve ilgili ayetleri bu yönde yorumlamaktan başka bir durum mümkün olamazdı. Fakat bugün için bu bilgileri, sırf erken dönem dini kaynaklarda bu şekilde geçiyor diye kabul etmemiz mümkün değildir.

Kaldı ki, bugün için de bilimin bu konulara dair aydınlatmadığı daha pek çok şey mevcuttur. Bunların aydınlığa kavuşması, ancak bu alanda kaydedilecek gelişmelere bağlıdır. Dolayısıyla bu anlamda Taberî'nin eserine, yaratılış gibi bilimsel hususlarda itibar etme imkanı bulunmadığını söyleyebiliriz. Fakat bu durum, onun eserinin tamamen faydasız ve değersiz olduğu anlamına gelmemektedir. Zira bu ve benzer eserler sayesinde, söz konusu meseleler hakkında ilk dönem düşünce yapısının ne olduğu, bunun daha sonra nasıl bir gelişim seyrinden geçtiği ve bu süreç zarfında mevcut bilimsel görüş ve yaklaşımların dini düşünceye nasıl ve ne yönde tesir ettiğini ortaya koymak mümkün olmaktadır.

B. Kur'an Kıssalarını Ele Almada Yöntem

Taberî, eserinin başında hilkatin başlangıcı ve evrenin yaratılışı hakkında bilgi verdikten sonra Hz. Adem'den başlamak üzere Hz. Peygamber'e kadar gelip geçen bütün peygamberlerin hayat hikayelerini ve dini öğretilerini ele almıştır. O, Kur'an'da geniş bilgi verilen peygamberler hakkında büyük ölçüde Kur'an ayetlerini esas alan rivayetlere yer vermiştir. Dolayısıyla onun bu konuda naklettiği rivayetler, adeta ilgili Kur'an ayetlerinin tefsiri mahiyetindedir.

⁵⁴ Meryem 19/62.

⁵⁵ Taberî, **Tarih**, I, 22vd, 47vd. / I, 25vd, 57vd.

Örneğin; o, Hz. Yusuf kıssasını anlatırken bu konuda büyük ölçüde Yusuf suresini esas almak suretiyle surenin başından itibaren ilgili ayetlere bazen doğrudan, bazen de dolaylı bir şekilde atıfta bulunur. Onun bu bağlamda zikrettiği hususlar, büyük ölçüde o ayetlerin tefsiri sadedinde zikredilen hususlardır.⁵⁶

Taberî, peygamber kıssalarıyla ilgili olarak Kur'an'da hakkında yeterli bilgi bulunmayan hususlarda israiliyyat kaynaklı rivayetlere yer vermiştir. Fakat bunları güçlendirmek için de, zahiren aralarında ilgi kurulması mümkün olmayan ayetlere atıfta bulunmuştur.

Örneğin; o, Hz. Adem'in cennetten indirildikten sonra Mekke'ye geldiği, bunun üzerine buraya gökten bir yakut indirildiği, onun bu yakutun etrafında tavaf ettiği, Hz. Nuh tufanı esnasında bu yakutun göğe yükseltildiği, ardından gelen Hz. İbrahim tarafından onun bulunduğu yere Kabe'nin inşa edildiği şeklinde bilgiler içeren bir takım rivayetler naklettikten sonra; **“Bir zamanlar İbrahim'e Beytullah'ın yerini hazırlamış ve (ona şöyle demiştir): Bana hiçbir şeyi eş tutma; tavaf edenler, ayakta ibadet edenler, rükû ve secdeye varanlar için evimi temiz tut.”** ayetine⁵⁷ atıfta bulunur ki, bu ayette, Hz. İbrahim'in Kabe'yi imar etmesi dışında anlatılanlar hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir.⁵⁸

Taberî'nin bazı kıssalarda naklettiği rivayetlerle ilişkilendirdiği ayetler, Kur'ani bağlamlarından uzak bir şekilde yorumlanmıştır.

Örneğin; o, Habil ile Kabil'in kıssasını anlatırken Hz. Adem'in ailesinin yanına döndüğünde oğlunun kendi kardeşi tarafından öldürülmüş olduğunu gördüğünü, bu münasebetle Allah Teala'nın; **“Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insan yükledi. Doğrusu o çok zalim, çok cahildir.”**⁵⁹ buyurduğunu, buna göre Kabil'in Adem'in emanetini yüklediğini, fakat onun emaneti olan ailesini korumadığını ifade eder.⁶⁰

⁵⁶ Yusuf 12/9, 16, 19, 20, 21, 22, 23, vd.; İsra 17/32. Taberî, **Tarîh**, I, 330vd. / II, 460vd. (Kıssaların büyük ölçüde Kur'an ayetleri ışığında ele alındığına dair örnekler için bkz. Hz. Musa kıssası I, 385vd. / II, 546vd.; Karun kıssası I, 443vd. / II, 635vd.; Hz. Davud kıssası I, 476vd. / II, 688vd.; Hz. Süleyman kıssası I, 486vd. / II, 702vd.)

⁵⁷ Hacc 22/26.

⁵⁸ Taberî, **Tarîh**, I, 123-124; II, 283 / I, 156-157; IV, 73. (Kabe'nin yerine gökten bir yakut indirildiğine dair değerlendirme, Taberî'nin tefsirinde ilgili ayet bağlamında dile getirilmemiştir.)

⁵⁹ Ahzab 33/72.

⁶⁰ Taberî, **Tarîh**, I, 138 / I, 180-181. (Kabil'in Hz. Adem'in emanetine hıyanet etmesine dair değerlendirme, Taberî'nin tefsirinde de ilgili ayet bağlamında dile getirilmiştir. Bkz. Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, XXII, 56-57)

Halbuki anlamı umumi olan bu ayeti, böyle tekil bir olaya bağlı olarak izah etmek onun Kur'ani bağlamına uygun düşmemektedir.

Taberî'nin tarihinde, peygamber kıssaları bağlamında Kur'an ile tarih kitapları arasındaki fark çok açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Zira Kur'an'da çok kısa ve özlü bir şekilde mesaj merkezli olarak anlatılan kıssalar, bu eserde oldukça ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Örneğin; Taberî eserinde, Nuh kıssasını anlatırken bir yandan bununla ilgili Kur'an ayetlerine atıfta bulunurken, diğer yandan da konuyla ilgili mevcut rivayetleri aktarır. Kıssayla ilgili olarak Kur'an ayetlerinde ön plana çıkan hususlar, kavmin peygambere isyanı, mal ve evlatlarını zarar ziyana sokmaları, yanlış kimselere tabi olmaları, halkı putlara tapmaya zorlamaları, böylece pek çok kimsenin azgınlığa sapması, Nuh'un halkını cehennem azabıyla uyarması, Rabbine münacatta bulunması, bunun üzerine kendisine gemi yapma emrinin gelmesi gibi hususlardır.⁶¹ Rivayetlerde geçen şeyler ise, Nuh'un kavmine gönderildiğinde 350 veya 480 yaşında olduğu, kavminin arasında 950 veya 120 yıl kaldığı, gemiye 600 yaşında bindiği, tufandan sonra 350 yıl daha yaşadığı, gemisini yaptığı tahtaların kaynağı olan Hind ardıcını dikmesi, bunun 40 yılda büyümesi, boyunun 30 arşın olması, gemiyi 400 yılda yapması, geminin uzunluğunun 300 veya 1200, eninin 50 veya 600, derinliğinin 30 arşın olması, kapısının yanda bulunması, vb. hususlardır.⁶²

Taberî'nin tarihinde naklettiği rivayetler ve bunlara dayalı olarak verdiği bilgilerden, Kur'an'da kısa ve özlü bir şekilde anlatılan kıssaların esasen o dönemde Arap toplumu tarafından bir şekilde bilinen ve şifahi olarak kulaktan kulağa nakledilen kıssalar olduğu anlaşılmaktadır.⁶³ Diğer bir deyişle Kur'an, Arap toplumunda israiliyata karışmış bir şekilde meşhur olan kıssaların yanlışlarını tashih etmiş ve bunlar üzerinden önce onlara, ardından da onlar üzerinden tüm insanlığa bir takım ilahi mesajlar iletmıştır.

Örneğin; Taberî, eserinde Hud (a.s.) ve kavmi Ad hakkında bilgi verirken, önce onlarla ilgili ayetleri zikretmiş,⁶⁴ ardından bu kıssa sahabi Ebu Küreyb'in ağzından nakledilmiştir. Buna göre bu sahabi, bir vesileyle Hz. Peygamber'in huzurunda ona Ad kavminin elçilerinin kıssasını anlatır ve bu

⁶¹ Nuh 71/6-7; 21-23; 26-27; Hud 11/37; 39.

⁶² Taberî, **Tarih**, I, 179vd. / I, 236vd. (Nuh kıssasına ait söz konusu ayrıntılar, Taberî'nin tefsirinde de ilgili ayetler bağlamında dile getirilmiştir: Bkz. Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, XII, 35-36)

⁶³ Halefullah, Muhammed Ahmed, **Kur'an'da Anlatım Sanatı (el-Fennü'l-Kasasî)**, (Çev. Şaban Karataş), Ankara 2002, s. 259vd; Öztürk, Mustafa, **Kıssaların Dili**, Ankara 2006, s. 20vd.

⁶⁴ Şuara 26/124-138.

olaya Hz. Ebu Bekir de şahit olur. Taberî, mevcut rivayetleri uzun uzadıya naklettikten sonra Ad, Semud, Hud ve Salih'e ait kıssaların Tevrat'ta bulunmadığını, fakat onların Araplar arasında gerek cahiliyye döneminde, gerekse sonrasında çok meşhur olduğunu, zira şayet eserini ilgisiz hususlarla fazla uzatma endişesi olmasa onlar hakkında cahiliyye şiiirinden pek çok örnek vermek suretiyle bu kavimlerin Araplar tarafından çok iyi tanınmakta olduklarını ispat edebileceğini söyler.⁶⁵

Taberî, naklettiği israiliyyat türü bilgiler içeren rivayetleri değerlendirme hususunda, en önemli kıstasın ilgili Kur'an ayetleri olduğunu ifade etmiştir.

Örneğin; o, eserinde İblisin Rabbine isyan etme gerekçesi hakkında çok sayıda rivayet naklettikten sonra bunlar hakkında şu değerlendirmede bulunur:

“Bana göre bu haber ve sözlerin kabule şayan olanı ve doğrusu Yüce Allah'ın şu ayetine uygun olanıdır: **‘Meleklerle, «Adem'e secde edin» demiştik, İblis müstesna hepsi secde ettiler, o ise kaçındı, büyüklük tasladı ve inkar edenlerden oldu.**”⁶⁶ İblisin isyan edip Allah'ın emrine itaat etmemesi, cinlerden olmasından ileri gelebileceği gibi onun daha önce sürekli Allah'a ibadet etmesi, bilgisinin çokluğu, dünya göğünün ve yeryüzünün hükümdarı olması, vb. sebeplerden ötürü kendisini beğenmesinden dolayı olması da caizdir. Bu fikirlerin doğruluğu ancak delil olabilecek haberlerle ispat edilebilir. Bizim elimizde ise, bunların doğruluğunu ispat edecek bir delil veya haber yoktur. Bu husustaki ihtilaflar ise, yukarıda hikaye ve rivayet ettiğimiz gibidir.”⁶⁷

Taberî, israiliyyat konusunda her ne kadar Kur'an ayetlerini hakem tayin etmiş olsa da, tarihinde ne Kur'an ayetleri, ne de akılla uyuşan bu tür rivayetlere sıkça yer vermiştir.

Örneğin; o, Hz. Nuh'un yaptığı gemiye aldığı hayvanlardan ilkinin karınca, sonuncusunun eşek olduğunu söyledikten sonra, eşeğin göğsü gemiye girdiğinde İblis'in onun kuyruğuna yapışıp bırakmadığı, bunun üzerine Hz. Nuh'un öfkeyle; *‘İblis yanında olsa da gir,’* dediği, böylece İblis'in de gemiye binmiş olduğu ve Nuh'un onu bir daha gemiden çıkaramadığı şeklinde israiliyyat türü haberler nakleder.⁶⁸

⁶⁵ Taberî, **Tarih**, I, 216vd, 232 / I, 285vd; 310.

⁶⁶ Bakara 2/34.

⁶⁷ Taberî, **Tarih**, I, 81vd, 88 / I, 102vd, 110.

⁶⁸ Taberî, **Tarih**, I, 184 / I, 244. (Nuh kıssasına ait söz konusu ayrıntılar, Taberî'nin tefsirinde de ilgili ayetler bağlamında dile getirilmiştir: Bkz. Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, XII, 36-37)

Taberî'nin tarihinde Kur'an ayetleriyle irtibatlandırmak suretiyle naklettiği israiliyyat türü bilgilerin bazıları, aynı hikayelerin farklı peygamberlere uyarlanması türündendir.

Örneğin; o, daha ziyade Hz. Musa için dile getirilen; Firavun'un rüyasında onun doğacağını görmesi ve bunun üzerine yeni doğan çocuklardan erkek olanların öldürülmesi emrini vermesi meselesini hem Hz. Musa, hem Hz. İbrahim, hem de Hz. Salih için nakletmektedir.⁶⁹

Taberî'nin tarihinde yer verdiği israiliyyat türü bilgiler büyük ölçüde Ehl-i Kitap kaynaklıdır.⁷⁰ Nitekim o, bir konu hakkında Müslüman alimlerden gelen rivayetleri aktardıktan sonra, genel olarak Ehl-i Kitap, özel olarak da Tevrat ehlinden gelen rivayetleri nakletmiştir.

Örneğin; o, Hz. Adem'in çocukları hakkında Müslüman alimlerden gelen çok sayıda rivayet naklettikten sonra ardından önce Ehl-i Kitap'dan bunların Kayn ve Habil olduğu ve Kayn'ın aynı batından kız kardeşini Habil'den kıskandığı, ardından da Tevrat ehlinden bunların Habil ve Kabil olduğu ve Kabil'in kardeşi Habil'i öldürdükten sonra Tanrı'nın onu azarladığı şeklinde rivayetler nakleder, sonra da bu rivayetlerde anlatılanların doğruluğunu Allah'a havale eder.⁷¹

Taberî, geçmiş olaylar hakkında Fars alimlerinden istifade etmeyi de ihmal etmemiştir. Nitekim tarihinde Fars hükümdarlarının tarihine de geniş bir şekilde yer veren Taberî'ye göre gerek yaratılışın başlangıcı, gerekse bizzat kendi tarihleri hususunda Fars alimlerine müracaat etmek oldukça faydalı ve isabetli olacaktır. Zira kendi içine kapalı olan Farşlılar, başlangıçtan itibaren kesintisiz bir şekilde devlet sahibi olan nadir milletlerden biridir. Dolayısıyla bazı tarihi gerçekleri onların tarihinden hareketle ortaya koymak mümkündür.

Örneğin; o, eserinde Fars alimlerinden pek çoğunun Ciyumers/Kiyumers'in Hz. Adem olduğunu ileri sürdüklerini, bazılarına göre ise Kiyumers'in Hz. Adem'in öz oğlu olup Havva'dan doğduğunu söylediklerini ifade eder. Taberî, bu hükümdarın Farşlıların ilk hükümdarı olduğu ve sonrasında kendisi ve evlatları tarafından kurulan devletlerin doğu topraklarında ve dağlarda Yezdicerd Merv'de öldürülünceye kadar arkası kesilmeden devam ettiğini söyler. Bununla birlikte diğer alimlerin, onun insanlığın ilk atası olup olmadığı hususunda farklı görüşte olduklarını belirtir.⁷²

⁶⁹ Taberî, **Tarih**, I, 227-229, 234vd, 388vd. / I, 302-305; 313vd; II, 546vd.

⁷⁰ Demir, Şemus, **Mitoloji Kur'an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik**, İstanbul 2003, s. 79-90.

⁷¹ Taberî, **Tarih**, I, 140, 141 / I, 183; 184-185.

⁷² Taberî, **Tarih**, I, 146-147 / I, 191-192.

Taberî, Farslı alimlerden istifadesini öyle bir boyuta taşımıştır ki, bu noktada Müslüman alimlerden naklettiği haberleri onların görüşleri doğrultusunda eleştirip reddetmiştir.

Örneğin; o, Hişam el-Kelbî'den naklen Fars hükümdarı Huşnek b. Abir b. Şaleh b. Erfehşez'in Farslı alimlerin iddialarının aksine Hz. Adem'den değil de, Hz. Nuh'tan 200 yıl sonra yaşamış olduğuna dair bir görüş naklettikten sonra, onu şu gerekçelerle eleştirir:

“Hişam'ın buraya kadar naklettiğimiz haberlerinin asıl ve esası yoktur. Çünkü Huşnek, Farslar'ın neseb alimleri arasında, Araplar'ın Haccac b. Yusufundan daha meşhurdur. Her kavim kendilerinin ana ve babalarının neseblerini ve övülen meziyetlerini başka kavimlerden daha iyi bilir. Bir kavmin herhangi bir hali hakkında şüphe ve tereddüt husule geldiği vakit, o kavmin kendisine başvurur.”⁷³

Netice itibarıyla Taberî, tarihinde peygamber kıssalarını ele alırken büyük ölçüde Kur'an'ı esas almış, fakat ayetlerde kısa ve özlü bir şekilde ele alınan hususları israiliyat türü bilgilerle genişletmiş, bu bağlamda Ehl-i Kitab'ın yanı sıra bilhassa kendi tarihlerine dair hususlarda Fars kaynaklarından da geniş bir şekilde istifade etmiştir. Dolayısıyla bu durum, onun eserinin sıhhati meçhul ve yer yer de Kur'an ile çelişen rivayetlerle dolmasına neden olmuştur. Bir tarih kitabı için belli ölçüde mazur sayılabilecek olan bu durum, Kur'an'a ters düşen hususlar eleştirilip tashih edilmek kaydıyla söz konusu kıssalar hakkında belli bir dönemin bilgi ve yaklaşım tarzını göstermesi ve buna bağlı olarak ilgili Kur'an ayetlerinin nasıl anlaşılıp değerlendirildiğini ortaya koymasından büyük önem ve değer arz etmektedir.

C. Mübhematı Ele Almada Yöntem

Kur'an, gönderiliş gayesi itibarıyla bazı meseleleri ayrıntılı bir şekilde değil, öz olarak ele almış, bu nedenle onda ayrıntı kabilinden olan pek çok husus müphem bırakılmıştır. Genel olarak müfessirler, müphem hususlara fazlasıyla dalmanın, tefsiri amacından uzaklaştıracağı gerekçesiyle gereksiz, hatta yanlış olduğunu belirtmiş olsalar da, ilgili yerlerde müphem hususları açıklayan bilgi ve rivayetlere yer vermekten kendilerini alıkoyamamışlar.⁷⁴

Taberî, tarihinde, Kur'an'ın geçmiş hadiseleri ele alırken çoğu zaman kısaca değindiği hususları mevcut rivayetler ışığında ayrıntısıyla ele almış, bu

⁷³ Taberî, **Tarih**, I, 153-154 / I, 201-202.

⁷⁴ er-Razi, **Mefâtihu'l-Gayb**, Beyrut 1997, I, 472, 552; III, 201; VI, 435; 419, 453, 503. (Bu konuda geniş bilgi için bkz. Yaşar, Hüseyin, **Kur'an'da Anlamı Kapalı Ayetler**, İstanbul 1997)

bağlamda bilhassa Kur'an kıssalarında müphem bırakılan pek çok hususu aydınlığa kavuşturmaya çalışmıştır.

Örneğin; Kur'an'ın farklı yerlerinde kendisine yer yer temas edilen peygamberlerden biri Hz. İbrahim'dir. Taberî, "**Onlar: «Bir şey yapacaksınız, şunu yakın da tanrılarınıza yardım edin» dediler.**" ayetinde⁷⁵ geçen yakma fikrinin, onun kavmine kim tarafından önerildiği hususunda, bunun Farsların göçebe Arabı olarak nitelenen Kürtlerden Heyzen isimli biri olduğu yönünde rivayetler nakleder.⁷⁶

Kur'an genel üslubu gereği çoğu zaman özel şahıs adlarından ziyade bunların olumlu veya olumsuz niteliklerine yer vermiş, fakat tefsirlerde şahısların kimlikleri de tespit edilmeye çalışılmıştır ki, bu konuda Taberî'nin eseri de zengin bir kaynak konumundadır.

Örneğin; o, "**Onlara, şeytanın peşine taktığı ve kendisine verdiğimiz ayetlerden sıyrılarak azgınlıklardan olan kişinin olayını anlat.**" ayetinde⁷⁷ eleştirilen şahsın Bel'am b. Baura olduğunu ifade eder ve onun hakkında pek çok rivayet nakleder.⁷⁸

Bazen de bunun tam tersine Kur'an'da belli bir özel isim yer almış, fakat bunun nitelikleri belirtilmemiştir ki, Taberî'nin eseri bu konuda da ayrıntılı bilgiler içermektedir.

Örneğin; o, "**Yaratanların en güzeli olan Allah'ı bırakıp da Ba'l putuna mı tapıyorsunuz?**" ayetinde⁷⁹ geçen Ba'l'in kimliği hususunda onun İsrailoğulları tarafından ilah edinilen; a) Bir put, b) Bir kadın olduğu yönünde iki farklı rivayet nakleder ve bunlara dayalı ayrıntılı bilgiler sunar.⁸⁰

Yine Kur'an'da Hz. Peygamber döneminde yaşayan belli kesimlere ait olumlu veya olumsuz niteliklerden bahsedilmiş, fakat bunların kimlikleri kapalı kalmıştır. Taberî'nin tarihi, bu tür hususlarda da aydınlatıcı bilgilerle doludur.

Örneğin; o, "**Hani sizden iki grupta yılgınlık ve çözülme emareleri belirmişti. Oysa onların dostu Allah'tı. Müminler, sırf Allah'a**

---

⁷⁵ Enbiya 21/68.

⁷⁶ Taberî, **Tarih**, I, 240 / I, 323. (Söz konusu rivayetler, Taberî'nin tefsirinde de ilgili ayet bağlamında dile getirilmiştir: Bkz. Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, XVII, 43)

⁷⁷ A'raf 7/175.

⁷⁸ Taberî, **Tarih**, I, 438vd. / II, 627vd. (Söz konusu bilgiler, Taberî'nin tefsirinde de ilgili ayetler bağlamında dile getirilmiştir: Bkz. Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, IX, 119-121)

⁷⁹ Saffat 37/125.

⁸⁰ Taberî, **Tarih**, I, 461 / II, 659-660. (Söz konusu bilgiler, daha ayrıntılı bir şekilde Taberî'nin tefsirinde de ilgili ayet bağlamında dile getirilmiştir: Bkz. Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, XXIII, 91-93)

dayanmalıdırlar.” ayetinde,⁸¹ geçen iki kesimin Beni Seleme ile Beni Harise olduğunu, bunların Uhud savaşı için yola çıktığında Abdullah b. Übeyy b. Selül ile geri dönmek istediklerini, fakat Allah’ın kendilerini bundan kurtardığını ifade eder.⁸²

Taberî, tarihinde Kur’an’da yer alan müphematı aydınlatmaya çalışırken belli ölçüde Kur’an’a dayanmıştır. Bu gibi yerlerde onun eseri, Kur’an’ın Kur’an’la tefsiri mahiyetindedir.

Örneğin; o, Hz. İbrahim kıssası bağlamında “**Rabbi İbrahim’i bir takım kelimelerle denemiş, o da onları yerine getirmişti. Allah, «seni insanlara önder kılacağım» demişti...**” ayetine⁸³ temas ederek ayette geçen kelimelerin neler olduğu hakkında bazı farklı görüşler nakleder. Buna göre bu kelimeler; a) İslam dininin temelini oluşturan otuz husus olup, onu Ahzab, onu Beraet, onu da Müminun suresindedir. b) Temizliğe dair hususlardır. c) Hac hükümleridir. d) Yıldız, Ay, Güneş, ateş, hicret ve sünnet olmaktadır. Hz. İbrahim’in tamamını yerine getirdiği ifade edilen tüm bu hususlar, Kur’an’ın değişik ayet ve surelerine konu olan hususlardır.⁸⁴

Taberî, Kur’an’daki müphem hususları ele alırken hakkında muteber bir nakil bulunmadığında, mevcut rivayetlerin durumuna göre hareket etmiştir. Öyle ki bu husus, onu zaman zaman bilinen klasik görüşlerin ötesinde görüş beyan etmeye sevketmiştir.

Örneğin; o, “**Çocuk onun yanında koşma yaşına gelince ona; «Yavrum! Ben uykuda iken seni kestiğimi görüyorum, bir düşün ne dersin? Çocuk; «Babacığım sana emredileni yap, inşallah beni sabredenlerden bulacaksın» dedi.**” ayeti⁸⁵ bağlamında, Kur’an’da müphem bırakılan Hz. İbrahim’in hangi çocuğunu kurban ettiği meselesini ele alarak bu konuda şöyle bir değerlendirmede bulunur:

“Peygamberimizin ümmetinden ve bizden önce geçip giden alimler, Hz. İbrahim’in iki oğlundan hangisini kurban etmekle sınanmış olduğu hakkında aynı fikirde değildiler. Bir kısmı kurban edilenin İshak b. İbrahim, diğer bir kısmı da İsmail b. İbrahim olduğunu söylerler. Allah Rasulünden her ikisi de rivayet edilmektedir. Bunlardan biri sahih olsaydı, başkası hakkında söz

⁸¹ Al-i İmran 3/122.

⁸² Taberî, **Tarih**, II, 504 / IV, 377. (Söz konusu bilgi ve rivayetler, Taberî’nin tefsirinde de ilgili ayet bağlamında dile getirilmiştir: Bkz. Taberî, **Câmiu’l-Beyân**, IV, 72-73)

⁸³ Bakara 2/124.

⁸⁴ Taberî, **Tarih**, I, 278vd. / I, 383vd. (Söz konusu kelimelere ait bilgi ve görüşler, Taberî’nin tefsirinde de ilgili ayet bağlamında dile getirilmiştir: Bkz. Taberî, **Câmiu’l-Beyân**, I, 524-528)

⁸⁵ Saffat 37/102.

söylememiş olurduk. Bununla birlikte bu iki rivayetten kurban edilenin İshak olduğunu ifade eden, ikinci rivayete göre daha açık ve güvenilirdir..."⁸⁶

Taberî'nin tarihinde Kur'an'ın müphematı hakkında verdiği bilgilerin pek çoğu israiliyat türünden olup, bunlarda çoğu zaman birbirinden uzak atıflar söz konusudur.

Örneğin; o, "Nihayet emrimiz gelip tandır kaynamaya (her taraftan sular fışkırmaya) başlayınca Nuh'a «Her canlı türünün birer çiftini, boğulacağına ilişkin hükmümüzün kesinleştiği kimse dışında kalan aile bireylerini ve müminleri gemiye bindir» dedik. Zaten O'na az sayıda kişi inanmıştı." ayeti⁸⁷ bağlamında, Nuh tufanında kabarmaya başlayan suların çıktığı ocak hakkında bunun Havva'ya ait taştan yapılmış bir fırın olup, sonradan Nuh'un mülküne geçtiği ve Hind diyarında bulunduğu şeklinde rivayetler nakleder ki, bunların sıhhatini teyid etme imkânı bulunmamaktadır.⁸⁸

Görüldüğü üzere Taberî'nin tarihi, mübhematü'l-Kur'an konusunda zengin bir malzeme kaynağı konumundadır. Fakat burada yer alan hususların pek çoğu, sıhhatini tespit imkânı bulunmayan israiliyat türü bilgilerdir.

D. Nüzul Sebeplerini Ele Almada Yöntem

Hz. Peygamber'in 23 yıllık risalet dönemi boyunca peyderpey nazil olan Kur'an ayet ve surelerinin, bu süreç iyi bir şekilde bilinip takip edildiğinde çok daha iyi anlaşılacağı açıktır. Tefsir ilminde bu husus, büyük ölçüde sebab-i nüzul başlığı altında ele alınmış, ayetlerin tefsirinde nüzul sebeplerini bilmenin önemi sıkça vurgulanmıştır.⁸⁹

Taberî, tarihinde Hz. Peygamber'in hayatını ele alırken hemen her aşamada nazil olan Kur'an ayetlerine temas etmiş, bu suretle ele aldığı hususları Kur'an ayetleri doğrultusunda inşa etmeye gayret etmiştir.

Örneğin; o, Hz. Peygamber'in siretine başladığı kısımda onun nesebi ve Hz. Hatice ile evlenmesi gibi peygamberlik öncesi gerçekleşen hadiselerden hemen sonra vahyin başlangıcı meselesine temas etmek suretiyle burada Alak suresinin ilk beş ayetinin, fetret döneminden sonra Duha suresinin, yakın akrabalara tebliğ emrinden sonra Mesed/Tebbet suresinin, kavminin kendisine

⁸⁶ Taberî, **Tarih**, I, 263vd. / I, 358vd. (Söz konusu tercih, Taberî'nin tefsirinde de ilgili ayet bağlamında dile getirilmiştir: Bkz. Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, XXIII, 76-79)

⁸⁷ Hud 11/40.

⁸⁸ Taberî, **Tarih**, I, 186vd. / I, 247vd. (Söz konusu rivayetler, Taberî'nin tefsirinde de ilgili ayet bağlamında dile getirilmiştir: Bkz. Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, XII, 39-40)

⁸⁹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Serinsu, Ahmet Nedim, **Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbab-ı Nüzulün Rolü**, İstanbul 1994.

olumsuz cevap vermesi üzerine Sa'd suresi 6-7. ayetlerin, Ebu Talib'i imana daveti üzerine Kasas suresi 56. ayetin, Ebu Talib'in huzurunda kavmini İslam'a daveti üzerine Sa'd suresi 4-5. ayetlerin indiğini belirtir ve eser bu minval üzere devam eder.⁹⁰

Bu bağlamda Taberî, tarihinde sadece tarihçi kimliğiyle hareket etmemiş, bilakis bunu tefsirci kimliğiyle de birleştirerek yürütmüştür. Nitekim o, bir yandan ele aldığı tarihi hadiseler bağlamında nazil olan ayetlere temas ederken, diğer yandan tarihi sürecin dışında Kur'an ayetlerinin nüzulüyle ilgili farklı bilgiler içeren rivayetleri aktarmayı da ihmal etmemiştir.

Örneğin; o, eserinde tarihi anlatıma bağlı olarak Hz. Peygamber'e nazil olan ilk ayetlerin Alak suresinin ilk beş ayeti olduğunu, bunun ardından gelen fetret dönemi sonrasında inen ilk ayetlerin de Duha suresine ait olduğunu ifade eder. Bundan sonra Taberî, naklettiği farklı bir rivayet silsilesinde, Hz. Peygamber'e ilk önce Müddessir suresinin nazil olduğuna dair görüşler bulunduğunu da belirtmiştir.⁹¹ Böylece o, tarihi bir hadise olan Hz. Peygamber'in risaletinin başlangıcını ele alırken, bu vesileyle tefsir ilmini ilgilendiren bir konuya temas etmeyi de ihmal etmemiş olmaktadır.

Bilindiği üzere Kur'an'ı Kerim'de bazı hususlar üzerinde özellikle durulmuş, bu bağlamda bazı konular belli surelere ad olacak şekilde ön plana çıkmıştır. Bunun gerekçesi, ilgili ayet ve surelere onların tarihi bağlamı açıkça ortaya konulmak suretiyle temas edilen Taberî'nin tarihinde çok açık bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Örneğin; Kur'an'ın sekizinci suresi olan Enfal suresinde başta ganimetler olmak üzere savaşla ilgili pek çok husus ele alınmaktadır. İlk bakışta barış dini olan İslam dininin temel kaynağında savaşla ilgili hususlara bu kadar ayrıntılı yer verilmesi insana biraz tuhaf gelebilmektedir. Fakat Taberî'nin eserinde, bu surenin inişine sebep teşkil eden Bedir savaşı sonrası hadiseler dikkatle incelendiğinde, mesele yerli yerine oturmaktadır. Şöyle ki, Müslüman olduktan sonra ilk defa savaş tecrübesi yaşayan sahabiler, gerek savaşın gidişatı, gerekse savaş sonrası ganimetlerin taksimatı gibi hususlarda büyük sıkıntı yaşamış, bunun üzerine nazil olan bu sure onlara bu gibi konularda doğru bir yaklaşım tarzı kazandırmıştır.⁹²

Kur'an'da Hz. Peygamber döneminde mevcut insanlar inanç yönünden mümin, kafir, müşrik, münafık gibi nitelemelerle belli bir tasnife tabi tutulmuştur. Belli başlı özellikleriyle ortaya konan bu kesimler, Taberî'nin

⁹⁰ Taberî, **Tarih**, II, 299, 300, 318, 324, 325, 326 / IV, 94, 95, 122, 131, 132, 133.

⁹¹ Taberî, **Tarih**, II, 303-304 / IV, 100-101.

⁹² Taberî, **Tarih**, II, 452vd. / IV, 308vd.

tarihinde ilgili ayetlere atıfta bulunulmak suretiyle bizzat fiili eylemleriyle de ortaya konmuş, bu sayede onların çok daha iyi tanınması sağlanmıştır.

Örneğin; İnsanların en kötüsü olarak nitelenen münafıklar için Kur'an'da ayrı bir sure vardır. Burada temel karakteristikleri ortaya konmakla birlikte onların kimler olduğuna dair bir bilgi yer almaz. Taberî ise, eserinde bu kesimin önde gelen siması olan Abdullah b. Übeyy b. Selül'ün ve onun yandaşlarının Medine'deki eylemlerini tek tek anlatır ve bu bağlamda nazil olan ayetlere de atıfta bulunur. Nitekim o, Medine'ye döndükten sonra aziz olanın zelil olanı şehirden çıkaracağı şeklindeki Müslümanlara yönelik tehditkar ifadesinin ardından; **“«Eğer bu savaştan Medine'ye dönersek, şerefli kimseler alçakları and olsun ki, oradan çıkaracaktır» diyorlardı. Oysa, şeref Allah'ın, Peygamberinin ve inananlarıdır, ama ikiyüzlüler bu gerçeği bilmezler.»** ayetini⁹³ içeren Münafıkun suresinin nazil olduğu ifade eder.⁹⁴

Kur'an ayetleri, insanlığa kıyamete değin hidayet kaynağı olacağı için daha ziyade genel hükümler içermiştir. Fakat bu genel hükümlerin kapsam ve hedefinin doğru bir şekilde anlaşılabilmesinde ilgili ayetlerin nazil oldukları tarihi ortamı ve şayet varsa nüzul sebebini bilmek önemlidir. Kur'an ayetlerini nazil oldukları tarihi zeminde sunan Taberî, tarihinde bizlere bu yönden de büyük fayda temin etmektedir.

Örneğin; **“Doğrusu Allah'a ve Peygamberine inanan Müminler, Peygamberle beraber bir işe karar vermek için toplandıklarında, ondan izin almaksızın gitmezler. Senden izin isteyenler, işte onlar, Allah'a ve Peygamberine inananlardır. Bazı işleri için senden izin isterlerse, içlerinden dilediğine izin ver, Allah'tan, onların bağışlanmalarını dile. Allah şüphesiz bağışlar, merhamet eder.”** ayetinde,⁹⁵ birlikte yapılması kararlaştırılan bir işten feragat etme hususunda Hz. Peygamber'den izin alıp almama bir tür inanç meselesi olarak oldukça ağır bir ifadeyle kınanmaktadır. Taberî'nin eserinde, meselenin Hendek savaşı gibi kritik bir ortamda münafıkların gizli gizli kendi mevzilerini kazılmaktan kaçmaları üzerine indiği ortaya konunca, söz konusu hüküm ve ifadedeki sertliğin gerekçesi çok açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.⁹⁶

⁹³ Münafıkun 63/8.

⁹⁴ Taberî, **Tarih**, II, 606-607 / V, 523-524. (Söz konusu nüzul sebebi, Taberî'nin tefsirinde de ilgili ayet bağlamında oldukça geniş bir şekilde dile getirilmiştir: Bkz. Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, XXVIII, 112-117)

⁹⁵ Nur 24/62.

⁹⁶ Taberî, **Tarih**, II, 565 / V, 468-469. (Söz konusu nüzul sebebi, Taberî'nin tefsirinde ilgili ayet bağlamında dile getirilmemiştir.).

Benzer şekilde bazı Kur'an ayetlerinin zahiri, onların içerdiği hükmün umumi olduğu intibahını vermektedir. Halbuki nüzul sebebi bilindiğinde bu hükmün umumi olmadığı anlaşılmaktadır ki, Taberî'nin eseri bu konuda bizlere aydınlatıcı bilgiler vermektedir.

Örneğin; “Şu kendilerine kitaptan bir pay verdiklerimizi görmüyor musun? Bunlar puta ve tağuta (şeytana) inanırlar ve kâfirler hakkında 'Bunların yolu müminlerin yolundan daha doğrudur' derler.” ayetinin⁹⁷ zahirinden Ehl-i Kitab'ın tamamının müşrikleri Müslümanlara tercih ettiği gibi bir anlam çıkmaktadır. Taberî'nin eserinde ayetin nüzul sebebi olarak aktardığı rivayetten, bunların Hendek savaşından önce Mekke'ye gidip müşriklerle anlaşmaya çalışan Yahudiler'den Beni Nadr ve Beni Vail'e mensup bir kesim olduğu anlaşılmakta, böylece ayetteki umum ihtimali bertaraf edilmektedir.⁹⁸

Kur'an'da yer alan hükümler kısa ve özlü bir şekilde ortaya konmuş, bunların uygulama şekli büyük ölçüde sünnet tarafından belirlenmiştir. Taberî, tarihinde naklettiği rivayetler vasıtasıyla ilgili hükümlerin Hz. Peygamber ve ashabı tarafından nasıl uygulandığı hususunda da bizleri aydınlatmıştır.

Örneğin; o, Hz. Peygamber'in hicretin dördüncü yılında Necid bölgesine gitmek üzere yola çıktığında Nahl'de Zatürrika adlı yerde Gatafanlardan hasım bir toplulukla karşılaştığı, namaz vakti geldiğinde onlardan gelebilecek bir saldırı endişesi içinde buldukları, bunun üzerine korku namazı ayetinin⁹⁹ indiğini belirtir. Ardından naklettiği rivayetlerde, Hz. Peygamber'in bu namazı ashabına nasıl kıldırıldığına dair birkaç farklı rivayet nakletmek suretiyle bu namazın kılınışı şekline dair de bilgi verir.¹⁰⁰

Taberî'nin tarihinde, ayetlerin nüzul sebeplerine dair zikredilen rivayetlerin farklı varyasyonlarına yer verilmiştir. Bu yönüyle eser, bir tür nüzul sebebi kaynağı niteliğindedir.

⁹⁷ Nisa 4/51.

⁹⁸ Taberî, **Tarih**, II, 564-565 / V, 466-467. (Söz konusu nüzul sebebi, Taberî'nin tefsirinde de ilgili ayet bağlamında dile getirilmiştir. Bkz. Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, V, 135).

⁹⁹ “Yolculuk ettiğinizde, kafirlerin size bir fenalık yapmasından korkarsanız, namazı kısaltmanızda size bir sorumluluk yoktur. Zira kafirler, size apaçık düşmandırlar. Sen içlerinde olup da namazlarını kıldırдың zaman, bir kısmı seninle beraber namaza dursun ve silahlarını da yanlarına alsınlar; secdeyi yaptıktan sonra onlar arkanıza geçsinler; kılmağan öbür kısım gelsin, seninle beraber kılınlar, tedbirli olsunlar, silahlarını alsınlar. Kafirler, size ansızın bir baskın vermek için, silah ve eşyanızdan ayrılmış bulunmanızı dilerler. Yağmurdan zarar görecekseniz veya hasta olursanız, silahlarınızı bırakmanıza engel yoktur, fakat dikkatli olun. Allah kafirlere şüphesiz ağır bir azab hazırlamıştır.” (Nisa 4/101-102).

¹⁰⁰ Taberî, **Tarih**, II, 556vd. / V, 453vd. (Söz konusu bilgiler, Taberî'nin tefsirinde de ilgili ayet bağlamında geniş bir şekilde dile getirilmiştir. Bkz. Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, V, 250-259).

Örneğin; o, "Sana yasak aydan, bu ayda savaştan sorarlar..." ayetinin¹⁰¹ nüzul sebebi olarak; Hz. Peygamber'in Abdullah b. Cahş komutasında bir rivayette 7, diğerinde 8, bir diğerinde ise 12 kişiden oluşan bir grubu seriyye olarak gönderdiğine dair aynı rivayetin farklı bütün varyasyonları zikredilir.¹⁰²

Taberî'nin tarihinde, ayetlerin nüzul ortamına dair naklettiği rivayetler, her ne kadar ayetlerin daha iyi anlaşılmasını sağlıyor olsa da, onun bazı rivayetleri eleştiriye tabi tutmadan olduğu gibi nakletmesi, genelde İslam alimleri tarafından eleştirilen ve kabul görmeyen türden görüş ve yaklaşımların ön plana çıkmasına neden olmuştur.

Örneğin; o, eserinde Hz. Peygamber'in, evlatlığı Zeyd'in boşadığı eşi Zeynep'le evliliğini konu edinen "Allah'ın nimet verdiği ve senin de nimetlendirdiğin kimseye: «Eşini bırakma, Allah'tan sakın» diyor, Allah'ın açığa vuracağı şeyi içinde saklıyordun. İnsanlardan çekiniyordun; oysa Allah'tan çekinmen daha uygundu. Sonunda Zeyd eşiyle ilgisini kestiğinde onu seninle evlendirdik, ki evlatlıkları eşleriyle ilgilerini kestiklerinde onlarla evlenmek konusunda müminlere bir sorumluluk olmadığı bilinsin. Allah'ın buyruğu yerine gelecektir." ayetinin¹⁰³ nüzul sebebine dair zikrettiği rivayetlerde; onun Zeyneb'i evinde uygunsuz bir giyimde gördüğü, bunun üzerine ondan etkilendiği, durumu fark eden Zeyd'in bundan rahatsız olduğu ve bunun üzerine eşini boşadığı gibi hususlara yer vermiştir ki, bunlar Hz. Peygamber'in ismet sıfatına ters düşen, bu nedenle müslüman alimler tarafından kabul edilmeyen hususlardır.¹⁰⁴

Taberî'nin tarihinde naklettiği bazı nüzul sebepleri ise, adeta Hz. Peygamber ile Kur'an'ın karşı karşıya gelmesi veya diğer bir deyişle Kur'an'ın Hz. Peygamber'in bazı kararlarını tashih etmesi türündendir.

Örneğin; o, Tebük seferi bağlamında Cidd b. Kays'ın kadınlara düşkün olduğu için fitneye düşme endişesini dile getirerek Hz. Peygamber'den bu sefere katılmama hususunda ondan izin aldığını, fakat ardından "Onlardan bazıları, «Bana savaşa katılmama izni ver de beni fitneye düşürme» derler. Haberinizi olsun ki, onlar fitnenin içine düşmüşlerdir ve cehennem kâfirleri kuşatacaktır." ayetinin¹⁰⁵ nazil olduğunu ifade eden bir rivayet

¹⁰¹ Bakara 2/217.

¹⁰² Taberî, **Tarih**, II, 410-415 / IV, 242-250. (Söz konusu nüzul sebebi, Taberî'nin tefsirinde de ilgili ayet bağlamında dile getirilmiştir. Bkz. Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, II, 347-351).

¹⁰³ Ahzab 33/37.

¹⁰⁴ Taberî, **Tarih**, II, 563vd. / V, 461vd. (Benzer durum, meşhur Garanik hadisesi için de söz konusudur. Bkz. Taberî, **Tarih**, II, 337vd. / IV, 151vd.).

¹⁰⁵ Tevbe 9/49.

naklede ki, bu durumda Hz. Peygamber tarafından izinli sayılan bir kimsenin Kur'an tarafından inançsızlıkla itham edildiği, dolayısıyla Hz. Peygamber tarafından verilen bu iznin Kur'an tarafından iptal edildiği ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁶

Nüzul sebepleri meselesinde sorun teşkil eden bazı hususlar da vardır ki, bunlardan en önemlisi tek bir ayet veya sure için birden fazla rivayet zikredilmesidir. Olayları kronolojik sıraya göre aktaran Taberî'nin eseri, bu konudaki ihtilafları giderme konusunda bizlere yardımcı olmaktadır.

Örneğin; “Eğer bir topluluğun anlaşmaya hıyanet etmesinden korkarsan, sen de onlara karşı anlaşmayı bozarak aynı şekilde davran. Doğrusu Allah hainleri sevmez.” ayetinin¹⁰⁷ nüzul sebebi olarak tefsirlerde, biri Bedir savaşı sonrasında Beni Kaynuka için nazil olduğu, diğeri Hendek savaşı esnasında Beni Kureyza için nazil olduğu şeklinde iki farklı görüş yer alır.¹⁰⁸ Taberî, bu ayetin Bedir savaşı sonrası Beni Kaynuka kabilesi bağlamında nazil olduğunu ifade etmiştir¹⁰⁹ ki, bu görüş surenin genel olarak bu savaş bağlamında nazil olması gerçeğiyle de örtüşmektedir.

Nüzul sebepleri meselesinin problemlili yanlarından bir diğeri, zahiri uygun görülen ayetlerin belli olaylarla ilintilendirilmesidir. Ayetlerin zahirinden belli sonuçlar çıkarılma ve bunları o ayetlerle ilgili olmayan tarihi hadiselerle ilişkilendirme, bazen uç boyutlara ulaşmıştır ki, Taberî de tarihinde bu tür hususlara yer vermiştir.

Örneğin; o, vahyin başlangıç gününü tespit sadedinde bazı ravilerin bunun Ramazan'ın 17. günü olduğunu söylediklerini ve buna “Şunu da bilin ki, eğer Allah'a ve hak ile batılın ayrıldığı gün, iki ordunun çarpıştığı gün kulumuza indirdiklerimize iman etmiş iseniz, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah'ındır, peygambere, yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir.” ayetini¹¹⁰ delil gösterdiklerini zikreder. Buna göre Bedir savaşı bu günde olmuştur. Ayetin zahirinden, müminlerin Hz. Peygamber'e indirilene aynı günde inandıkları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla vahyin başlangıcı da bu günde olmalıdır.¹¹¹ Halbuki bu, ayetin salt zahirine dayanan oldukça zorlama bir çıkarımdır.

¹⁰⁶ Taberî, **Tarih**, III, 101-102 / V, 742-743.

¹⁰⁷ Enfal 8/58.

¹⁰⁸ er-Razi, **Mefâtihu'l-Gayb**, V, 498; el-Kurtubi, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an**, Beyrut 1993, VIII, 22; İbn Kesir, **Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm**, Beyrut 1401; IV, 331.

¹⁰⁹ Taberî, **Tarih**, II, 479-480 / IV, 342-343. (Söz konusu nüzul sebebi, Taberî'nin tefsirinde Hendek Savaşı ve Beni Kureyza hakkında dile getirilmiştir: Bkz. Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, X, 27).

¹¹⁰ Enfal 8/41.

¹¹¹ Taberî, **Tarih**, II, 293-294 / IV, 86-87. (Vahyin başlangıcı ile Bedir Savaşının aynı günde

Nüzul sebepleri konusunda, problem teşkil eden hususlardan biri de, mevcut ayetlere nüzul sebebi olabilecek israiliyyat türü rivayetlerin türetilmesidir ki, Taberî'nin tarihinde bu türden hususlar da yer almaktadır.

Örneğin; o, "...Melekler «Ya Rabbi sen yeryüzünde kargaşalık çıkaracak, kanlar dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz seni överek tesbih ediyor, takdis ediyoruz» dediler..." ayetinin¹¹² nüzul sebebi olarak Adem'den önce yeryüzünde cinlerin yaşadığı, Allah'ın onlar arasında hüküm vermek üzere İblis'i kendilerine bizzat ismini anarak görevlendirdiği, bunun üzerine onun gururlanıp adaletten saptığı ve bunun ardından cin halkları arasında iki bin yıl süren savaşların çıktığı ve neticede her yerin kan gölü haline geldiği şeklinde bir rivayet zikreder ki, bu rivayet doğruluğunu teyid etme imkanı bulunmayan israiliyyat türü bir haberdir.¹¹³

Netice itibarıyla Taberî'nin tarihi nüzul sebepleri itibarıyla zengin bir kaynak durumundadır. Bununla birlikte mevcut nüzul sebepleri, eserde herhangi bir eleştiriye tabi tutulmadan nakledildiği için bunlar içinde sahih olanları da, zayıf olanları da yer almaktadır. Bu nedenle bu konuda onun tarihinden belli bir değerlendirme ve eleştiriye dayalı olarak istifade edilmelidir.

E. Nasih Ve Mensuhu Ele Almada Yöntem

Tefsirinde neshin varlığını kabul eden Taberî,¹¹⁴ tarihinde bu konuda fazlaca bir rivayet ve değerlendirmeye yer vermemiş olsa da, yer yer bu konuda yaptığı atıflar onun nesh meselesini kabul edip benimsediğini ortaya koymaktadır.

Örneğin; o, Bi'ri Maune vakasında 40 veya 70 sahabinin şehit düşmesinin ardından bu münasebetle; "بَلَّغُوا عَنَّا قَوْمَنَا أَنَا قَدْ لَقِينَا رَبَّنَا فَرَضِي عَنَّا وَرَضِينَا" / *Bizim haberimizi Rabbimize ulaştırın. Hiç şüphesiz biz Rabbimize kavuştuk. O, bizden razı oldu. Biz de Ondan razı olduk.*" şeklinde bir ayetin nazil olduğunu, bir müddet tilavet edildikten sonra onun; "**Sakın Allah yolunda öldürülenleri ölü sanmayınız, tersine onlar yaşıyor ve Allah katında besleniyorlar.**" ayetiyle¹¹⁵ hem metin, hem de hüküm olarak nesh edildiğini içeren iki farklı

---

olduğuna dair böyle bir çıkarım, Taberî'nin tefsirinde dile getirilmemiştir).

¹¹² Bakara 2/30.

¹¹³ Taberî, **Tarîh**, I, 88 / I, 111. (Söz konusu nüzul sebebi, Taberî'nin tefsirinde de dile getirilmiştir. Bkz. Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, I, 199-205).

¹¹⁴ Taberî'nin tefsirinde neshin varlığını kabulüne dair bkz. Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, I, 475; X, 41.

¹¹⁵ Al-i İmran 3/169.

rivayet nakleder.¹¹⁶ Halbuki burada neshe konu olabilecek bir durum yoktur. Zira her iki ibarede de, Allah yolunda şehid düşenlerin Allah katına ulaşmaları söz konusu olup, ayette onların diri olması mecazidir. Yani onlar bedenen ölmüş olsalar da, ruhen yaşamaktadırlar ki, ilk ayette de buna ters düşen bir durum mevcut değildir. Fakat Taberî, usul olarak benimsediği zahiri benimseme yaklaşımından ötürü buradaki diri olmayı hakiki anlamda kabul etmektedir.¹¹⁷

Bunun ötesinde Taberî, tarihinde Kur'an'ın önceki dinlerde yer alan hükümleri neshettiği yönünde bilgiler de vermiştir.

Örneğin; o, eserinde Hz. Yakub kıssasını anlatırken onun dayısının iki kızıyla evlenmesine dair rivayetler aktarır. Bunlardan ilkinde o, bu hususun Hz. Musa'nın şeriatine kadar mübah olup, bundan sonra haram kıldığını söyler. Bir diğer rivayette ise, **“Geçmiş uygulamalar bir yana, ... ve iki kız kardeşi birlikte nikahınız altında bulundurmanız size haram kılındı.”** ayetine¹¹⁸ atıfta bulunmak suretiyle, ayetin sonundaki **“Geçmiş uygulamalar bir yana”** ifadesinin bunun daha önce mübah olduğunu gösterdiğini, dolayısıyla buradaki mübahlığın bu ayetle kaldırıldığını yani neshedildiğini söyler.¹¹⁹ Halbuki buradaki *‘geçmiş uygulamalar’* öncelikle sahabenin geçmişte yaptıkları bu tür evliliklere yönelik olup, bunun önceki ümmetlere ait bir uygulamayı kaldırmış olması ayrı bir araştırma konusudur.

Görüldüğü üzere Taberî, klasik nesh anlayışını benimsediğini tarihinde de açıkça ortaya koymaktadır. Fakat verdiği örnekler, buradaki nesh iddialarını ispatlayacak güçte değildir.

F. Garibu'l-Kur'an'ı Ele Almada Yöntem

Taberî, tarihinde ele aldığı hususlarla ilgili zikrettiği Kur'an ayetlerinde geçen garib kelimeleri izah ederek onlara açıklık getirmeye gayret etmiştir. Bu konuda o, doğrudan ilgili ayette geçen kavramlara atıfta bulunmuş ve ardından onu açıklayan rivayetlere yer vermiştir.

¹¹⁶ Taberî, **Tarih**, II, 550 / IV, 443-444. (Söz konusu husus, Taberî'nin tefsirinde, ilkinde Bî'ri Maune, ikincisi Uhud savaşı bağlamında olmak üzere iki farklı rivayette dile getirilmiştir: (يا ليت بيننا وبين إخواننا من يبلغهم أنا لقتنا رنا Bkz. Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, IV, 173-174).

¹¹⁷ Bu hususa, hakikat-mecaz konusunda temas edilecektir.

¹¹⁸ Nisa 4/23.

¹¹⁹ Taberî, **Tarih**, I, 318; 320-321 / I, 437; 442. (Geçmiş ümmetlerde iki kız kardeşle aynı anda evlenme ruhsatı bağlamında dile getirilen böyle bir nesh meselesi, Taberî'nin tefsirinde dile getirilmemiştir.)

Örneğin; o, Hz. Yusuf kıssasını anlatırken “**Yusuf'u ucuz bir fiyatla, birkaç paraya sattılar.**” ayetinde¹²⁰ geçen ‘بخس/*Bahs*’ kelimesinin ‘*eksik ve çok düşükle*’ anlamında olduğunu, zira rivayetlere göre Hz. Yusuf’un 20, 22 veya 40 dirhem gibi düşük bir fiyata satıldığını ifade eder. Aynı şekilde o, “**Şehirde bir takım kadınlar: «Vezirin karısı kölesinin olmak istiyormuş; sevgisi bağrını yakmış;...»** ayetinde¹²¹ geçen ‘شغف/*şegaf*’ kelimesinin de, ‘*kalbin örtüsü ve perdesi*’ anlamında olduğunu, zira vezirin karısının Hz. Yusuf’a ileri derecede aşık olduğunu mevcut rivayetler ışığında uzunca anlatılır.¹²²

Bazen de Taberî, ele aldığı meseleyi mevcut rivayetler ışığında ayrıntılı bir şekilde ortaya koyduktan sonra, bunun ayetlerde karşılık geldiği kavram ve ifadelerle işaret etmiştir.

Örneğin; o, eserinde Firavun ve kavminin Allah Teala’ya inanmadığı gibi, göğe doğru atılan ok geriye kanlı dönünce; ‘*Musa’nın Tanrısını öldürdük*’ demeleri üzerine Allah’ın onları sırasıyla tufan, çekirge, karınca, kan, kıtlık vb. belalara maruz bıraktığını ifade ederek konuyla ilgili rivayetleri nakleder, ardından da tüm bu hususların; “**Azap başlarına çökünce, Ey Musa sana verdiği peygamberlik payesine dayanarak, bizim için Rabbine dua et. Eğer bu azabı başımızdan savarsan, andolsun ki, sana inanacak ve İsrailoğulları’nı seninle birlikte göndereceğiz» dediler.**” ayetinde¹²³ ifade edilen ‘*riz/*azap**’ ifadesinden kastedilen hususlar olduğunu ifade eder.¹²⁴

G. Hakikat Ve Mecaza Dair Meseleleri Ele Almada Yöntem

Arap dilinin yapısına uygun olarak Kur’an’da geçen bazı ifadeler, hakiki anlamda, bazıları da mecazi anlamda kullanılmıştır. Taberî ise, Kur’an tefsirinde zahire uymayı temel bir ilke olarak kabul ettiği için¹²⁵ tarihinde yer verdiği Kur’an ayetlerini zahiri anlamları üzere anlayıp tefsir etmeyi tercih etmiştir.

¹²⁰ “وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ” (Yusuf 12/20)

¹²¹ “فَدَّ شَعْفَهَا حَبًّا” (Yusuf 12/30)

¹²² Taberî, **Tarih**, I, 337, 340vd. / II, 468, 476vd. (Söz konusu kelimelere dair bilgiler, Taberî’nin tefsirinde de dile getirilmiştir: Bkz. Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, XII, 171-172; 198-200).

¹²³ A’raf 7/134.

¹²⁴ Taberî, **Tarih**, I, 410-411 / II, 581. (Söz konusu bilgiler, Taberî’nin tefsirinde de dile getirilmiştir: Bkz. Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, IX, 41).

¹²⁵ “Kelamın manası, hıfâfına bağlayıcı bir delil olmadıkça meçhul olan batmına değil, maruf olan zahirine hamledilir.” Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, I, 537. (Taberî’nin zahir anlayışı hakkında geniş bilgi için bkz. Aydın, Atik, **Taberî’nin Kur’an’ı Yorumlama Yöntemi**, s. 89-vd.).

Örneğin; o, Hz. Musa kıssasını anlatırken “**O (Yahudiler), «Dinledik ve karşı geldik» dediler. Kâfirlikleri yüzünden buzağı sevgisi kalplerine iyice işledi.**” ayeti¹²⁶ bağlamında, onun İsrailoğullarının taptığı Samiri’nin buzağısını kesip parçaladığı ve denize savurduğunu, bu parçaların akan suların tamamına sirayet ettiğini ve bu sudan içen kimselerden kalbinde buzağı sevgisi olanların içinden altın olarak çıktığını söyler. Aynı şekilde onların, Hz. Musa’ya yönelerek Allah’tan bağışlanma dilediklerini, bunun üzerine nazil olan; “**Hani Musa, kavmine dedi ki: «Ey kavmim, sizler buzağıyı ilâh edinmekle kendinize zulmettiniz. Gelin, yaratıcınıza tevbe edin ve nefislerinizi öldürün.**” ayeti¹²⁷ gereğince kendi aralarında savaşa tutuştuklarını, bu savaşta 70.000 kişinin öldürüldüğünü ve bunların Allah’ın kendilerini affetmesi sebebiyle şehit sayıldığını ifade eder.¹²⁸

Taberî, ayetleri hakiki anlamda zahirleri üzere yorumlamayı tercih ettiği için ayetlerde geçen mecazi ifadeleri mevcut rivayetler doğrultusunda mucizevi yönde açıklamıştır.

Örneğin; o, “**Ey müminler, Allah’ın size yönelik nimetini hatırlayınız. Hani bir grup size el uzatmaya yeltenmişti de Allah onların size el uzatmalarına engel olmuştu. Allah’tan korkunuz. Müminler Allah’a dayansınlar.**” ayeti¹²⁹ bağlamında Gatafan ehlinden bir kimsenin Hz. Peygamber’den bakmak üzere kılıcını istediğini, eline aldığına ona saldırmaya çalıştığını, fakat Allah’ın onun her hücumunda kılıcı geri çevirdiğini anlatan bir rivayet nakleder.¹³⁰

H. Müşkilü’l-Kur’an’ı Ele Almada Yöntem

Taberî, tarihinde, müşkilü’l-Kur’an konusu kapsamına giren bazı hususlara da temas etmiştir.

Örneğin; o, eserinin baş kısmında “**Gökleri-yeri ve ikisinin arasında bulunanları altı günde yaratan, sonra arşa hükmeden (istiva eden) Allah’tır.**”¹³¹ ayeti ışığında evrenin yaratılması meselesini ele almaktadır. Meseleyi hangi gün neyin yaratıldığına dair pek çok rivayet ışığında ayrıntısıyla

¹²⁶ Bakara 2/93.

¹²⁷ Bakara 2/54.

¹²⁸ Taberî, **Tarih**, I, 424 / II, 603. (Söz konusu zahiri yorumlar, Taberî’nin tefsirinde de dile getirilmiştir: Bkz. Taberî, **Câmiu’l-Beyân**, I, 286-287; 423).

¹²⁹ Maide 5/11.

¹³⁰ Taberî, **Tarih**, II, 557-558 / V, 455. (Söz konusu nüzul sebebi, Taberî’nin tefsirinde de dile getirilmiştir: Bkz. Taberî, **Câmiu’l-Beyân**, VI, 146).

¹³¹ Secde 32/4.

ele alan Taberî, ardından bir soru olarak burada anlattıklarının "**O, bir işin olmasını dilerse, ona ancak «ol» der ve olur.**"¹³² ayetiyle çelişip çelişmediği meselesini dile getirir. O, bu hususu tarihçi kimliğiyle yine rivayetlere dayalı olarak cevaplandırmaya çalışır. Buna göre bu meseleler, üzerinde akıl yürütülemeyecek tarzda hakkında ancak rivayetlere dayalı olarak bilgi sahibi olunabilecek hususlardır. Nitekim bu konuda din alimlerinden hiç kimse burada anlatılanlara muhalif bir görüş belirtmemiş, aksine bu yönde pek çok rivayet nakletmişlerdir. Bu rivayetlere göre; Allah Teala evreni "**Allah, gökten yere kadar olan bütün işleri düzenleyip yönetir. Sonra işler, sizin hesabınızla bin yıl kadar tutan bir gün içinde O'na çıkar.**" ayeti¹³³ gereği her biri bin yıla, dolayısıyla toplamı 6000 yıla tekabül eden altı günde yaratmış olup, diğer ayette geçen "*ol*" emri de bu süreye delalet etmektedir:

"Tanrı, bütün varlıkları dünya yılları hesabıyla beher günü bin yıl kadar olan altı gün içinde yarattı. Çünkü Tanrı, bir şeyi emrederse ona "*ol*" der, o da olur."¹³⁴

I. Kıraat Farklılıklarını Ele Almada Yöntem

Taberî, tarihinde ele aldığı hususlarla ilgili mevcut rivayetleri naklederken konuyla ilgili ayetlere atıfta bulunmuş, bu noktada mevcut rivayetlerin uyum arzettiği farklı kıraatlara de temas etmiştir.

Örneğin; o, Hz. İbrahim'le mücadele eden Nemrud'un akli sıra Allah Teala'yı öldürmek için büyük kuşlar eşliğinde göğe doğru yaptığı seyahati anlatırken naklettiği rivayetin sonunda; dağların, Nemrud'u taşıyan kuşların kanat hışırtılarıyla yere doğru süzüldüğünü gördüklerinde o zalim kimseye olan nefretlerinden dolayı neredeyse yerlerinden oynayacak hale geldiklerini ifade ettikten sonra, bu durumun, "**Onlar kuracakları tuzağı kurdular. Fakat tuzakları, dağları yerlerinden oynatabilecek nitelikte 'olsa/كان' bile, Allah'ın denetimi altındadır.**" ayetine¹³⁵ ait İbn Mesud'dan gelen "**Tuzakları, dağları 'neredeyse/كان' yerinden oynatacaktı**" kıraatine da uygun olduğunu ifade eder.¹³⁶

¹³² Bakara 2/117.

¹³³ Secde 32/5.

¹³⁴ Taberî, **Tarih**, I, 57-60 / I, 70-73. (Söz konusu müşkil, Taberî'nin tefsirinde dile getirilmemiştir.).

¹³⁵ İbrahim 14/46.

¹³⁶ Taberî, **Tarih**, I, 289-290 / I, 399-401. (Söz konusu kıraat, Taberî'nin tefsirinde de dile getirilmiştir: Bkz. Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, XIII, 245).

Taberî, Kur'an ayetlerinde müphem kalan hususları rivayetler ışığında açığa çıkarmış, fakat bunu yaparken ilgili rivayetlerin tercihinde mevcut kıraatleri belirleyici kılmıştır.

Örneğin; o, Hz. Süleyman'ın ölümünü anlatırken bunun bir müddet herkesten gizli kaldığını belirttikten sonra bu sürenin miktarını önce ilgili rivayete, ardından da bir kıraate dayandırmıştır. Şöyle ki, Hz. Süleyman'ın öldüğü anlaşılınca, bunun ne zaman gerçekleştiğinin anlaşılması için bir ağaç kurdu onun yaslanarak öldüğü asayı yemek üzere görevlendirilir ve bu kurdun bir günde yediği miktara bakılarak onun bir yıl önce ölmüş olduğu sonucuna ulaşılır. Taberî, bu neticeyi “**Süleyman'ın canını aldığımızda ancak değneğini kemiren bir kurt onun öldüğünü cinlere fark ettirdi./** فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَى الْمَوْتِ مَا دَهَمَكُمْ عَلَى مَوْتِهِ إِلَّا دَابَّةُ الْأَرْضِ تَأْكُلُ مِنْسَأَتَهُ” ayetinin¹³⁷ İbn Mesud'dan gelen “**ما دَهَمَ عَلَيْهِ الْمَوْتُ وَهَمَّ يَعْملُونَ لَهُ حَوْلًا**” kıraatıyla¹³⁸ destekler. Fakat bunun ötesinde bu rivayet, ilgili kıraatin tefsiri mahiyetindedir. Dolayısıyla o, bu rivayeti söz konusu kıraatin tefsiri olması nedeniyle tercih ettiği ifade eder.¹³⁹

J. Kelami Meseleleri Ele Almada Yöntem

Taberî, tarihinde bazen dolaylı, bazen de doğrudan olmak üzere kelami hususlara da yer vermiştir. Nitekim o, eserinde yer yer doğrudan kelami konulara ait başlıklar atmış ve bunlara dair izahlarda bulunmuştur.

Örneğin; o, eserinin baş kısmında hilkatin başlangıcı ve ilk olarak yaratılan şeyin ne olduğunu ele almadan önce zamanın, gece ve gündüzün fani olduğu ve Yüce Allah'tan başka her varlığın yok olacağı, aynı şekilde Allah Teala'nın her varlıktan önce mevcut yani kadim ve ezeli olduğu gibi meseleleri ele alır. Bu noktada o, “**Sizin yanınızdaki tükenir, fakat Allah'ın katındaki kalıcıdır, süreklidir.**”¹⁴⁰ “**O'ndan başka her şey yok olacaktır. Hüküm O'nundur ve O'na döndürüleceksiniz.**”¹⁴¹ “**Güneş dürülüp ışığı kalmadığı zaman; (Kıyamet kopar)**”¹⁴² ayetleri ışığında gece-gündüz ve zamanın hadis yani sonradan yaratılmış ve fani olduğunu ifade ederek buradan

¹³⁷ Sebe' 34/14.

¹³⁸ Davud es-Sicistani, **Kitabu'l-Mesâhif**, Mısır 1936, s. 76.

¹³⁹ Taberî, **Tarih**, I, 502-503 / II, 727vd. (İbn Mesud'a ait söz konusu kıraate, Taberî'nin tefsirinde de atfı mevcuttur. Bkz. Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, XXII, 75).

¹⁴⁰ Nahl 16/96.

¹⁴¹ Kasas 28/88.

¹⁴² Tekvir 81/1.

hudus deliliyle Allah'ın varlığı ve birliği fikrini ortaya koyar. Böylece o, daha sonra ele alacağı meseleleri dini bir zemine oturtmuş olur.¹⁴³

Taberî, tarihinde yer yer rivayetlere dayalı olarak bilgi verdiği hususlardan çıkardığı kelami neticeleri de ortaya koymuştur ki, bu noktada o ana çizgi olarak benimsediği kelami yaklaşımı da zımnen ortaya koymuştur.

Örneğin; o, eserinin baş kısmında Allah Teala'nın ilk önce; a) Kalemî, b) Nur ile karanlığı yarattığı şeklinde iki farklı görüş içeren değişik rivayetleri naklettikten sonra bunlar arasından ilkinin tercih eder. Buna göre Yüce Allah, önce kalemî yaratmış, ona yazmasını emretmiş ve o da kıyamete kadar olup bitecek her şeyi yazmıştır. Taberî, bu görüşü desteklemek amacıyla Mücahid'den gelen şu rivayete yer vermiştir: Mücahid, İbn Abbas'a bazı kimselerin kaderi inkar ettiklerini söyler. Bunun üzerine o; *'Onlar, Allah'ın Kitabını yalanlıyorlar. Ben, onların saçlarından yakalar ve silkerim. İsimleri yüce olan Allah, hiçbir şey yaratmadan önce arşı üzerinde bulunuyordu. O, ilk önce kalemî yarattı ve kalem Kıyamete kadar olup bitecek nesne ve hadiseleri yazdı. İnsanlar ancak önce takdir edilmiş olan kadere uygun olarak iş görür, hareket ederler.'*¹⁴⁴ Tüm bu görüş ve nakiller ışığında Taberî, esasen Ehl-i Sünnet anlayışını destekleyen kendi kelami yaklaşımını ortaya koymuş olmaktadır.

Taberî'nin tarihinde, kelami yönden dikkat çeken en önemli husus, onun peygamberlerin ismet sıfatına ters düşen görüş ve rivayetlere sıkça yer verilmiş olmasıdır. Buna göre bir peygamber, masum çocukların öldürülmesini emredebilmektedir.

Örneğin; o, Hz. Salih kıssasını anlatırken **"«Ey milletim! Bu, size bir ayet olarak, Allah'ın devesidir. Bırakın onu, Allah'ın toprağında otlasın; ona fenalık etmeyin, yoksa siz hemen azaba uğrarsınız»"** ayeti¹⁴⁵ bağlamında; onun kavmine mucize olarak getirdiği buzağıyı ileride kendilerinden doğacak bir çocuğun öldüreceğini söyler, dolayısıyla onlardan yeni doğan çocukları öldürmelerini ister. Bunun üzerine Hz. Musa kıssasında olduğu gibi kavmi onun isteğini yerine getirir, ama yine de o çocuk ölümden kurtulur.¹⁴⁶

Bir peygamber, başı dara düştüğünde sıradan kimseler gibi yalan söyleyebilmektedir.

¹⁴³ Taberî, **Tarih**, I, 27vd. / I, 31vd. (Bu ayetler bağlamında söz konusu izahlar, Taberî'nin tefsirinde dile getirilmemiştir.).

¹⁴⁴ Taberî, **Tarih**, I, 32-36 / I, 37-43.

¹⁴⁵ Hud 11/64.

¹⁴⁶ Taberî, **Tarih**, I, 229 / I, 305. (Bu ayet bağlamında söz konusu bilgiler, Taberî'nin tefsirinde dile getirilmemiştir.).

Örneğin; o, “İbrahim gelince, ona: «Ey İbrahim, bunu tanrılarımıza sen mi yaptın?» dediler. İbrahim: «Belki onu şu büyükleri yapmıştır, konuşabiliyorlarsa onlara sorun» dedi.” ayeti¹⁴⁷ bağlamında; birkaç farklı versiyonu olan rivayetlere göre Hz. İbrahim’in üç defa yalan söylemiş olduğunu ifade eder. Bunlardan ilki kendisinin hasta olduğunu söylemesi, ikincisi putları büyüklerinin kırdığını iddia etmesi, üçüncüsü de hükümdara eşi Sara’yı kardeşi olarak tanıtmasıdır. Fakat Taberî, bunlardan ilk ikisinin irşad ve ders çıkarma kabilinden olduğunu ifade eder.¹⁴⁸

Bir peygamber, zinaya meyledebilmektedir.

Örneğin; o, Hz. Yusuf kıssasında “وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ / And olsun ki kadın Yusuf'a karşı istekli idi; Rabbin'den bir işaret görmeseydi Yusuf da onu isteyecekti. İşte ondan kötülüğü ve fenalığı böylece engelledik. Doğrusu o bizim çok samimi kullarımızdandır.” ayeti¹⁴⁹ bağlamında; kadın kendisine doğru geldiğinde onun da elbisesini çıkarıp uçkurunu çözerek ona doğru yöneldiği yönünde rivayetler nakleder. Buna göre ayette geçen ‘burban’, Hz. Yusuf’un gözünde babası Yakub’un hayalinin belirmesi veya onun duvarda zina ayetini görmesidir. Nitekim daha sonra Cebrail, ona kendisinin kadına yaklaşmak isteyip istemediğini sorduğunda Hz. Yusuf ona “**Bununla birlikte nefsimi aklamak, onu masum göstermek istemiyorum. Çünkü Rabbinin rahmeti ile korudukları dışındaki tüm nefisler, insanı ısrarla kötülüğe kıskırtırlar. Hiç şüphesiz Rabbin affedicidir, merhametlidir.**” ayetini¹⁵⁰ okumuştur.¹⁵¹

Bir peygamber, iman etme karşılığında karşısındakine mübah olmayan şeyler teklif edebilmektedir.

Örneğin; o, “Ona yumuşak söz söyleyin, belki öğüt dinler veya korkar.” ayeti¹⁵² bağlamında; Hz. Musa’nın Firavun’dan gençliğinin iade edilmesi, bir daha ihtiyarlamaması, devletin elinden alınmaması, cinsi münasebet, şarap tatma ve hayvanlara binme kudretinin iade edilmesi ve

¹⁴⁷ Enbiya 21/62-63.

¹⁴⁸ Taberî, **Tarih**, I, 246-247 / I, 333. (Söz konusu bilgiler, Taberî’nin tefsirinde de dile getirilmiştir: Bkz. Taberî, **Câmiu’l-Beyân**, XVII, 41).

¹⁴⁹ Yusuf 12/24.

¹⁵⁰ Yusuf 12/53.

¹⁵¹ Taberî, **Tarih**, I, 337vd, 347 / II, 471vd; 485. (Söz konusu bilgiler, Taberî’nin tefsirinde de dile getirilmiştir: Bkz. Taberî, **Câmiu’l-Beyân**, XII, 183-191).

¹⁵² Taha 20/44.

öldükten sonra cennetlik olması şartıyla kendisine iman etmesini talep ettiğini ifade eder.¹⁵³

Bir peygamber, ümmetine haksız yoldan mal temin etme imkanı sağlayabilmektedir.

Örneğin; o, "**Musa'ya «Kullarımı geceleyin yola çıkar, denize değneğini vurarak onlar için kuru bir yol aç, ne yakalanmaktan kork ve ne de boğulmaktan çekin» diye vahyettik.**" ayeti¹⁵⁴ bağlamında; Hz. Musa'nın ümmetini yola çıkarmadan önce onlardan Kıptilerin mallarını ödünç almalarını, zira nasıl olsa onlar helak olacağından kendisinin bu malları onlara ganimet olarak verdiğini ifade eden bir rivayet nakleder. Ardından Hz. Musa Tur'a gittiğinde, Harun'un onlardan bu süs eşyalarını bir yere gömmelerini ve Musa gelinceye kadar onlara dokunmamalarını, zira bu ganimet mallarının kendileri için helal olmadığını söylediğini ifade eden bir başka rivayete daha yer verir.¹⁵⁵

Bir peygamber, karısını elde edebilmek için emrindeki bir görevliyi ölüme gönderebilmektedir.

Örneğin; o, "**Davud ile beraber tesbih etsinler diye dağları ve kuşları buyruk altına aldık.**" ayeti¹⁵⁶ bağlamında, şeytanın altın bir güvercin şeklinde onun yanına geldiği, Hz. Davud'un kuşu yakalamak için hamle yaptığında onu bir pencerenin yanına götürüp burada onun banyosunda yıkanan çıplak bir kadını görmesine vesile olduğu, bunun üzerine kadına aşık olan Hz. Davud'un o kadını elde etmek için komutan olan kocasını savaştan savaşa gönderdiği yönünde bir rivayet aktarır.¹⁵⁷

Bir Peygamber, Allah'tan vahiy alırken araya şeytan girebilmekte ve ona kendi sözlerini ilham edebilmektedir.

Örneğin; o, "**Gördünüz mü o Lât ve Uzzâ'yı? Ve üçüncüleri olan ötekini, Menât'ı.**" ayeti¹⁵⁸ bağlamında; Hz. Peygamber'in Necm suresini okurken araya şeytan girerek ona; '*Bu putlar yüksek makamdan mahalden uçan turna kuşlarıdır. Bunların şefaati umulur.*' sözlerini ilka ettiğini, bunun üzerine Hz.

---

¹⁵³ Taberî, **Tarih**, I, 410vd. / II, 581vd. (Bu ayet bağlamında söz konusu bilgiler, Taberî'nin tefsirinde dile getirilmemiştir.).

¹⁵⁴ Taha 20/77.

¹⁵⁵ Taberî, **Tarih**, I, 419, 421-422 / II, 596; 599-600. (Bu ayet bağlamında söz konusu bilgiler, Taberî'nin tefsirinde dile getirilmemiştir.).

¹⁵⁶ Enbiya 21/79.

¹⁵⁷ Taberî, **Tarih**, I, 480 / II, 690. (Bu ayet bağlamında söz konusu bilgiler, Taberî'nin tefsirinde dile getirilmemiştir.).

¹⁵⁸ Necm 53/19-20.

Peygamber'in bu sözleri ayet sanarak okuduğunu nakleder ve buna **“Senden önce gönderdiğimiz hiçbir resul ve nebi yoktur ki, bir şeyi arzulasıdır zaman, şeytan onun arzusunun vesvese karıştırılmamış olsun. Fakat Allah, şeytanın attığını derhal iptal eder, sonra kendi ayetlerini sağlamlaştırır. Allah bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”** ayetini¹⁵⁹ delil gösterir.¹⁶⁰

Bir peygamber, öfkesine kapılarak düşmanlarını orantısız bir şekilde cezalandırmak isteyebilmektedir.

Örneğin; o, Hz. Peygamber'in Uhud meydanında amcası Abbas'ı ciğeri sökülmüş halde gördüğünde çok öfkelenerek; *“Allah, beni savaşlardan birinde Kureyş'e galebe çaldrırursa onlardan otuz tanesinin azalarını yolar, oyar ve keserim”* dediğini, bunun üzerine; **“Eğer ceza vermek isterseniz size yapılanın aynıyla mukabele edin. Sabrederseniz and olsun ki bu, sabredenler için daha iyidir.”** ayetinin¹⁶¹ nazil olduğunu nakleder.¹⁶²

Görüldüğü üzere Taberî, öne çıkan tarihçi kimliği ve eserinin başında belirttiği nakle bağlı metodunun doğal neticesi olarak tarihinde Ehl-i Sünnet'in geleneksel ismet görüşüne ters düşen çok sayıda rivayete yer vermiştir.

SONUÇ

Çalışmamız boyunca ortaya koymaya çalıştığımız üzere Taberî, aynı zamanda bir müfessir olmasının da etkisiyle, tarihe dair bu eserini büyük ölçüde Kur'an ayetleri ışığında kaleme almıştır. Nitekim o, her ne kadar bir tarih kitabı yazmışsa da, bunda büyük ölçüde Kur'an merkezli dini verileri esas almış, çoğu noktada normal bir tarih kitabında bulunmayacak Kur'an tefsiri türünden izah ve açıklamalara yer vermiş, bunun ötesinde meseleleri tefsiriyle benzer bir metotla ele almış¹⁶³ ve yeri geldiğinde de doğrudan tefsirine atıfta bulunmuştur.¹⁶⁴ Bu yönüyle onun eseri, *‘Kronolojik Tarihi Tefsir’* olarak nitelendirilebilir.

¹⁵⁹ Hacc 22/52.

¹⁶⁰ Taberî, **Tarih**, II, 337vd. / IV, 151vd. (Söz konusu bilgiler, Taberî'nin tefsirinde de dile getirilmiştir: Bkz. Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, XVII, 186-190).

¹⁶¹ Nahl 16/126.

¹⁶² Taberî, **Tarih**, II, 529 / IV, 412. (Söz konusu bilgiler, Taberî'nin tefsirinde de dile getirilmiştir: Bkz. Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, XIV, 195-196).

¹⁶³ Taberî, **“Ve Adem'e bütün isimleri öğretti...”** ayeti (Bakara 2/31) bağlamında Hz. Adem'e öğretilen eşyanın isimleri konusunda; a) Her şeyin ismi, b) Meleklerin ismi, c) Kendi neslinin ismi, olduğu şeklinde üç farklı görüş içeren rivayetler nakletmiştir ki, bu onun tefsirinde benimsediği yaklaşımdır ve izah tarzıdır. (Taberî, **Tarih**, I, 97vd. / I, 123vd.).

¹⁶⁴ Nitekim o, **“Meleklerle, «Adem'e secde edin» demiştik, İblis müstesna hepsi secde**

Esasen günümüzde de, Taberî'nin benimsediği bu tarzda yazılacak eserlere ihtiyaç vardır. Nitekim Kur'an dilini bilmeyen ve üslubuna da aşina olmayan günümüz okuyucuları, ister meallerden, ister tefsirlerden olsun gereken düzeyde istifade edememektedir. Çünkü onlar, ne Kur'an'ın nüzul dönemi, ne de Kur'an'da yer verilen geçmiş peygamberler ve ümmetlerine dair yeterli bilgiye sahiptirler. Bu nedenle onların okumaları, Kur'an'ı doğru bir şekilde anlamaları için gerekli olan tarihi zemine oturmaktan uzaktır. Bu sorun, günümüzde yaygınlaşan kronolojik tefsirlerle¹⁶⁵ belli ölçüde aşılırsa da, bu eserlerde bilhassa Kur'an'da geniş bir şekilde yer alan peygamber kıssalarına ait tarihi bilgiler yeterince yer almamaktadır.

Büyük bir projeyi öneren böyle bir çalışma, öncesinde tefsir ve tarih alanlarının ötesinde çok farklı ilim dalından istifade etmeyi gerektiren pek çok konulu tefsir çalışması yapılmasını gerekli kılacaktır. Nitekim böyle bir projede meseleye, Kur'an'daki atıflardan hareketle tıpkı Taberî'nin yaptığı gibi, evrenin yaratılışından başlamak gerekecektir ki, bu konularda jeoloji, astronomi, vb. pozitif bilim dallarından istifade etmek kaçınılmaz olacaktır. Yine bitkilerin, hayvanların ve insanların yaratılışı gibi hususlarda botanik, zooloji, biyoloji, vb. ilgili pozitif bilim dallarına müracaat edilmesi gerekecektir.

Her ne kadar bilimsel tefsir karşıtları, haklı olarak bu tür yaklaşımların Kur'an'ı geçmişte olduğu gibi günümüzde de asıl hedefinden uzaklaştıracağı şeklindeki itirazlarını dile getirecek olsalar da, geleneksel din anlayışımızla adeta özdeşleşen ve günümüz insanının dine ulaşması önündeki en büyük engellerden birini teşkil eden geçmiş çağlara ait bilimsel yanlışları düzeltip tashih etmekten başka bir çaremizin mevcut olmadığı da çok açıktır. Nitekim bu çalışmamızda ele aldığımız Taberî'nin tarihinin baş kısmında yer alan evrenin yaratılışına dair bilgilerin neredeyse tamamı, günümüzde geçerliğini yitirmiş hususlardır. Esasen dini alana dahil olmayan bu bilgiler, zaman içinde dinin asli bir parçası haline geldiği için günümüz insanı bu noktada din ile bilim arasında bir tercih yapmaya zorlanmakta; böyle bir durumda da maalesef bazıları dine rağmen bilimi, bazıları da bilime rağmen dini tercih etmek gibi sağlıksız bir konuma düşmektedir. Dolayısıyla ister bilimsel tefsire taraf olalım ister olmayalım bir şekilde bu bunalımlı duruma son verip Kur'an'da yer alan bilimsel atıflara dair söz konusu yanlış bilgi ve yorumları radikal bir şekilde güncellememiz gerekmektedir.

---

ettiler, o ise kaçındı, büyüklük tasladı ve inkar edenlerden oldu." ayeti (Bakara 2/34) bağlamında İblis'in gurur ve inadını ele alırken bununla ilgili rivayetlere ait ayrıntılı tefsirinde genişçe yer aldığını, dolayısıyla burada onlara yer vermeyeceğini ifade etmiştir. (Taberî, **Tarih**, I, 89 / I, 113).

¹⁶⁵ Kronolojik tefsir hakkında bilgi için bkz. Okumuş, Mesut, **Kur'an'ın Kronolojik Okunuşu**, Muhammed İzzet Derveze Örneği, Ankara 2009.

Benzer sıkıntı, Kur'an kıssaları ve buna bağlı olarak mübhematü'l-Kur'an için de geçerlidir. Zira her ne kadar Kur'an'ın bir tarih kitabı olmadığı ikrar edilse de, Kur'an'da yer alan kıssalar, Taberî'nin tarihinde olduğu gibi, rasyonel bir bakış açısıyla ele alınmakta, fakat bu noktada ayetlerde kapalı bırakılan mübhem hususlar büyük ölçüde israiliyyat bilgisiyle doldurulduğu için ortaya çıkan tarihi senaryolar büyük ölçüde yine hurafelere dayalı olmaktadır. Bu da, ister istemez Kur'an kıssalarına şüpheyle bakılmasına ve onlardan alınması gereken hisselerin bu hurafeler içinde kaybolmasına neden olmaktadır.

O halde ya bu ayrıntılara hiç girilmemesi, ya da giriliyorsa bunların günümüze ait tarihi verilerle bağdaştırılması gerekmektedir. Aksi takdirde bu alanda da, bir din-bilim çatışması ortaya çıkmaktadır. Belki yaşadığı dönem itibarıyla Taberî'nin bu konularda sadece mevcut nakillere dayanması gayet normaldir. Kaldı ki Taberî, eserinin başında tarihi hususlarda mevcut nakillerle yetinmekten başka çare olmadığını ifade etmiş olsa da, yeri geldiğinde bunları kendi elindeki imkanlarla dirayete dayalı olarak değerlendirip eleştirmekten ve buna dayalı tercihlerde bulunmaktan uzak durmamıştır. Halbuki bizler, bugün için arkeoloji, antropoloji, etnografya, paleografya, vb. ile desteklenen daha doğru tarihi verilere sahibiz. Dolayısıyla Kur'an'da yer alan tarihi kıssaları, yeni tarihi verilerden elde edilen güncel bilgiler ışığında ele alıp değerlendirmek durumundayız.

Taberî'nin tarihinde tefsir ilmine yapılan en büyük katkı, hiç kuşkusuz, nüzul sebepleri bağlamındadır. Nitekim o, Hz. Peygamber'in risalet dönemini büyük ölçüde Kur'an ayetleri ışığında ele almış, bu sayede Kur'an ayetleri nazil oldukları tarihi zeminde daha iyi anlaşılma imkanına kavuşmuştur. Çalışmamızda belirttiğimiz üzere Taberî'nin tarihinde yer alan nüzul bilgilerinin pek çoğu onun tefsirinde yer almamaktadır. Bu açıdan eser, tefsir ilmine ilave nüzul sebebi bilgisi sunmuş olmaktadır. Bunun yanı sıra bu eserde zikredilen bazı nüzul sebebi bilgileri, Taberî'nin tefsirinde de yer almaktadır. Fakat bunların, onun tefsirinde bağlamından kopuk rivayetler halinde kısaca zikredilmesine oranla tarihinde ait oldukları bağlama uygun düşecek tarzda aktarılması ilgili ayetlerin anlaşılmasına çok daha olumlu yönde katkıda bulunmaktadır.

Bunun yanı sıra Taberî'nin tarihi, içerisinde klasik nüzul bilgisi problemlerini de barındırmaktadır. Nitekim o, tarihinde nüzul sebeplerini farklı rivayet versiyonlarıyla birlikte naklederken bazen farklı sureler için tek bir nüzul sebebi, bazen de tek bir sure için farklı nüzul sebepleri zikretmiştir. Onun naklettiği nüzul sebepleri arasında israiliyyat türü bilgiler mevcuttur. Yine o, bazı ayetlerle sadece zahiri yönden kurduğu bağlantıya dayalı nüzul bilgileri nakletmiştir. Dolayısıyla Taberî'nin tarihi, nüzul sebepleri yönünden tefsir ilmi

için önemli bir kaynak oluşturmakla birlikte, onun burada yer verdiği bilgiler, belli bir eleştiri ve değerlendirmeye tabi tutulmak durumundadır.

Bunlar dışında Taberî'nin tarihi, tefsir usulünün diğer önemli konularına dair bilgiler içermesi yönünden de tefsir ilmine katkıda bulunmaktadır. Nitekim o, bu eserinde, her ne kadar verdiği örnekler tartışmaya açık olsa da, gerek Kur'an bünyesinde, gerekse Kur'an'la önceki şeriatler arasında neshin varlığını kabul ettiğini ortaya koyan hususlara yer vermektedir. Yine o, ayetlerde geçen kavramları izah eden bilgiler ortaya koymak suretiyle garibu'l-Kur'an konusuna dair izahlarda bulunmaktadır.

Taberî'nin tarihinde tefsir ilmi açısından dikkat çeken bir husus, onun tefsirinde de tercih ettiği zahiri benimseme anlayışına uygun olarak eserinde yer verdiği mecazi anlam taşımaya muhtemel bazı ayetlere dair naklettiği zahir manayı ön plana çıkaran rivayetlerdir. Nitekim bu rivayetlere dayanılarak söz konusu ayetlere, çalışmamızda örneklerini verdiğimiz üzere, makul olmayan izahlar getirilmiştir. Benzer durum, yine bazı ayetlerin zahirine bakılarak sıhhati meçhul rivayetlere dayanılmak suretiyle ortaya konan peygamberlere büyük günahlar atfeden görüş ve yaklaşımlardır. Ortaya koyduğu görüşlerle tarihine kelami yönden Ehl-i Sünnet anlayışını aksettiren Taberî'nin, bu hususlarda naklettiği rivayetler ve ileri sürdüğü görüşler, ismet inancı yönünden bu anlayışla uyum arzetmemektedir.

Bu durum, onun tarihini eserinin başında açıkça belirttiği üzere mevcut rivayetlere dayalı olarak oluşturmasından kaynaklanmaktadır. Esasen dirayeti ihmal eden salt rivayetçi bu yaklaşım, onu bu eserinde pek çok noktada çıkmaza sokmuştur. Nitekim o, bunlardan bazılarını müşkilü'l-Kur'an kapsamında değerlendirmek suretiyle ele almış, fakat neticede mevcut müşkilî çözmek yerine tarihi meselelerde mevcut rivayetleri benimsemekten başka çare olmadığı yönündeki görüşünü tekrarlamakla yetinmiştir. Esasen Taberî, olması gerektiği üzere zaman zaman kendisi de dirayete başvurmuş, fakat bunlar çok sınırlı kalmıştır. Bu yönden içerisinde tefsir ilmi açısından değerli pek çok rivayet malzemesi içeren bu eserden doğru bir şekilde istifade edebilmek için, mevcut rivayetlerin önce senetleri itibarıyla rivayet, sonra da metinleri itibarıyla dirayet yönünden ciddi değerlendirmeye tabi tutulması gerekmektedir.

Netice itibarıyla ayetlere dair farklı kıraatlara ve bunlara uygun düşen rivayetlere değin tefsir ilminin kapsamına giren pek çok malzeme içeren Taberî'nin tarihi, tefsir ilmi açısından önemli bir kaynak konumundadır. Bu husus, ilk dönemlere ait diğer İslam tarihi eserleri için de geçerli olup, bu bağlamda onlar üzerinde de tefsir ilmi açısından kapsamlı çalışmalar yapılması ve kendilerinden bu konuda istifade edilmesi faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Ateş, Süleyman, **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri**, İstanbul 1989.
- Aydın, Atik, **Taberî'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi**, Ankara 2005.
- el-Buharî, Muhammed b. İsmail, **el-Câmiu's-Sahîh**, İstanbul 1313.
- Cevherî, Tantavî, **el-Cevâhir fi Tefsiri'l-Kur'ân**, Mısır 1931.
- Davud es-Sicistânî, **Kitâbu'l-Mesâhif**, Mısır 1936, s. 76.
- Demir, Şehmus, **Mitoloji Kur'an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik**, İstanbul 2003.
- Demirci, Muhsin, **Kur'an'ın Temel Konuları**, İstanbul 2000.
- Derveze, Muhammed İzzet, **Sîretü'r-Rasul**, Beyrut 1984/İstanbul 1989.
- _____, **et-Tefsîru'l-Hadîs**, Kahire 1962/İstanbul 1997.
- Duman, Zeki, **Beyânu'l-Hak: (Kur'an-ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri)**, Ankara 2006.
- Ebu Davud, **es-Sünen**, Mısır 1952.
- Esed, Muhammed, **Kur'an Mesajı**, (Çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk), İstanbul 1999.
- el-Hakim en-Nisaburi, **el-Müstedrek ale's-Sahîhayn**, Beyrut 1990.
- Halefullah, Muhammed Ahmed, **Kur'an'da Anlatım Sanatı (el-Fennü'l-Kasasî)**, (Çev. Şaban Karataş), Ankara 2002.
- el-Hindî, Alaüddin Ali, **Kenzü'l-Ummâl fi Süneni'l-Akvâl ve'l-Ahvâl**, Beyrut 1981.
- İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, Beyrut 1401.
- Kırca, Celal, **Kur'an ve Fen Bilimleri**, İstanbul 2005.
- el-Kurtubî, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an**, Beyrut 1993.
- Malik b. Enes, **el-Muvatta'**, Mısır 1353.
- el-Müslim, İbn el-Haccac, **el-Câmiu's-Sahîh**, Mısır 1331.
- Okumuş, Mesut, **Kur'an'ın Kronolojik Okunuşu** (Muhammed İzzet Derveze Örneği), Ankara 2009.
- Özel, Mustafa, **Bir Tefsir Kaynağı Olarak İbn Hişam'ın es-Siresi**, DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı XIII-XIV, İzmir 2001.
- Öztürk, Mustafa, **Kıssaların Dili**, Ankara 2006.

Bir Tefsir Kaynağı Olarak Taberî'nin "Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk" Adlı Eseri _____ 91

er-Ragîb el-İsfehanî, **el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân**, Beyrut tz.

er-Razî, **Mefâtihu'l-Gayb**, Beyrut 1997.

Sayı, Ali, **Hazreti Musa: Firavun, Haman ve Karun Karşısında**, İstanbul 1992.

Serinsu, Ahmet Nedim, **Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbab-ı Nüzul'ün Rolü**, İstanbul 1994.

et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, **Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, Mısır 1954.

_____, **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi**, (Çev. Zakir Kadiri Ugan–Ahmet Temir), I-V, M.E.B. Yay, İstanbul 1991.

_____, **Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk**, Beyrut tz.

et-Tirmizî, Muhammed b. İsa, **es-Sünen**, Beyrut tz.

Yaşar, Hüseyin, **Kur'an'da Anlamı Kapalı Ayetler**, İstanbul 1997.

Yazır, Elmalılı Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili**, İstanbul 1971.

Yeniçeri, Celal, **Uzay Ayetleri Tefsiri**, İstanbul 1995.